

DE ILLUSTRÉ SCHOOL

TE ROTTERDAM,

DOOR

J. B. K A N.

Meer dan tien jaren zijn er verloopē, sedert ik mijne «Geschiedenis van het Erasmiaansch Gymnasium» schreef, in de hoop van geen monnikenwerk te doen, wanneer ik uit de weinige bronnen eene schets trachtte te ontwerpen van den invloed, door deze oude school op de intellectueele en moreele ontwikkeling der Rotterdamse burgerij uitgeoefend. Het is mij een genot geweest, aan de vergetelheid enkele namen te ontrukken, die niet behoorden vergeten te zijn, ja zelfs enkele schimmen weer vleesch en bloed te geven. Het is gebleken, dat er van de grijze school niet alleen kennis, maar ook kracht is uitgegaan. De rector Cornelis Meinaertsz. Boon werd door Alva verbannen, omdat hij de vrije uitoefening van godsdienst durfde verdedigen of liever, op grond van het «porrende gewisse», eischen; Zwaerdekroon, die het goede recht der Remonstranten, trots alle bezwaren, door kerkelijke bekrompenheid en wereldsche heerschzucht hem in den weg gelegd, wist te handhaven, gaf zijn nageslacht het recht, om «na 't zwaerd de kroon» tot devies te nemen. Oude schoolreglementen zijn weder uit het stof te voorschijn gekomen, waarin menig artikel getuigde, hoe men ook in vroeger eeuwen de jeugd tot al wat goed en schoon is trachtte te vormen, ten einde zoo een betere

toekomst of gouden eeuw, het ideaal der menschheid, nader te komen.

Al speelt den weinigen, die in zulke, gewoonlijk droge, studiën inderdaad belang stellen, soms een glimlach om de lippen, als zij van de middelen lezen, waardoor hunne voorouders dit doel hoopten te bereiken, al trekken zij soms de schouders op bij de kennismaking met die hybridische vermenging van school- en kerkvormen, vol eerbied ziet ieder, die het waarlijk wel meent met het opkomend geslacht en die de wijsheid dezer eeuw niet voor de eenig ware houdt, op zulke pogingen, en het ontcijferen van het ouderwetsche letterschrift, op de gele bladen verbleekt, wordt hem geen last, maar een lust.

Hij zoekt en peinst, wat en hoe hij ook hieruit kan leeren: in den spiegel, dien vervlogene eeuwen hem voorhouden, aanschouwt hij telkens een beeld van zijn tijd met al zijn nooden en behoeften, de weerkaatsing van het kleine en tevens van het groote der menschheid. Inderdaad met de ondervinding der velen, die ons zijn voorgedaan, valt voor ons niet weinig winst te doen. Maakte men een vlijtiger gebruik van dit door hen gespaarde kapitaal, waarschijnlijk zou zoo menigeen niet wanen, dat de wereld gedoemd is, zich eeuwig in denzelfden kring te bewegen.

Door mijne « Geschiedenis » poogde ik eene bijdrage te leveren tot het op lange na niet genoeg bekende en gewaardeerde « Roterodamum Eruditum ». Onder het verzamelen van de daartoe noodige bouwstoffen kwamen mij enkele stukken in handen betreffende de zoogenaamde « Illustre School », die aan een Rector der Erasmiaansche haar ontstaan te danken heeft en omtrent wier geschiedenis slechts hier en daar iets te vinden was (1).

(1) Zie o. a. Chr. Sepp, Het Godgeleerd Onderwijs in Nederland, gedurende de 16de en 17de eeuw. Dl. II. p. 134 v.v.

Het lag toen niet in mijn plan, de Illustre school te behandelen, maar ik beloofde, haar later een afzonderlijk opstel te wijden. Dit voornemen voerde ik uit, en 4 en 9 Jan. 1877 bevatte de Nieuwe Rotterdamsche Courant een feuilleton van mijne hand, getiteld « Een Rotterdamsch Athenaeum ».

Niet alleen om aan het verlangen van den Redacteur van dit jaarboekje te voldoen, laat ik het vroeger geschrevene, geheel gewijzigd, veel vermeerderd en, naar ik hoop, verbeterd hier volgen: het is ook in de verwachting, dat anderen, die even veel lust, doch meer tijd voor dergelijke onderzoekingen hebben, nog menigen jaargang van dit Rotterdamsche jaarboekje zullen verrijken met beter en degelijker bijdragen tot de geschiedenis van onze stad, waarin werken altijd leven is geweest. Want het is inderdaad jammer, dat men hier ter stede zoo weinig weet van de groote vragen, die hier vroeger aan de orde van den dag waren, en aangaande de mannen van beteekenis, wier leven vaak hier, evenals elders in de wereld, een onafgebroken strijden en lijden was.

Met verbazing kwam ik tot het inzicht, hoe Rotterdam reeds in het laatst der 17de eeuw, vaak het middelpunt was van het woelige letterkundige en kerkelijke leven niet alleen van Nederland, maar ook van de beschaafde wereld; met bevreemding ontwaarde ik, dat er van mannen, als Pierre Bayle, slechts een flauwe herinnering was overgebleven. Dit moet anders, dit moet beter worden. De geschiedenis van schier elke stad, van schier iedere persoonlijkheid, die haren stempel op het intellectueele en moreele leven van tijdgenoot en nageslacht heeft gedrukt, verdient een nauwkeurig onderzoek. Zorgvuldig bewerkte monographieën behooren het licht te zien; zoolang de wolken, die onze vaderlandsche geschiedenis nog bedekken, niet verdreven zijn, zoolang wij schijnbaar alles weten,

kennen wij ons voorgeslacht niet. Raadpleegt men alleen de schoolboeken, ook de lijvige, dan is alles zonneklaar, maar alwie den moed heeft om tot de bronnen terug te gaan, ziet maar al te dikwijls, hoe de eene schrijver, vol goed vertrouwen, den anderen heeft nageschreven, zonder zich ooit te vergewissen, of eene voorstelling van personen of zaken op degelijke onderzoekingen steunde: bij mijne studiën, zoowel over de Rotterdamsche scholen als over Erasmus, waartoe ik nog eenmaal hoop terug te keeren, heb ik dit maar al te zeer ondervonden.

Hier geef ik in het raam der Illustre school enkele bouwstoffen. Immers de beteekenis van den man, niet zijn hoogleeraarschap, maakt hem voor ons belangrijk. Daarom b. v. heb ik mij zoo lang met P. Bayle bezig gehouden. Misschien verrijst eens, ook met behulp van dit jaarboekje — door samenwerking van vele, hier en elders beschikbare krachten — een schoon gebouw: een «Geschiedenis van Rotterdam».

Eene «Illustre School» (1) in den waren zin des woords heeft men te Rotterdam nooit gehad, al werd die naam in den loop der 18de eeuw ook gewoonlijk aan de hier bestaande inrichting van onderwijs gegeven. Immers dan had zij behooren «voorzien te zijn van Professoren of Lectoren in de ordinaire hoofd- en andere faculteiten van studiën». Dit begrepen de vroede Heeren zelf, toen zij

(1) Het woord heeft ongeveer gelijke beteekenis met Athenaeum, eene inrichting, waar men in humaniora en studium generale de zoodanigen onderwijst, die meer behoeven dan een Hoogere Burgerschool of Gymnasium geeft. Zie G. I. Mulder, Getuigenis in zake H. O. p. 496.

Dat het altijd practische Rotterdam ook andere vakken heeft opgenomen voor de oud-leerlingen zijner Erasmiaansche school en voor anderen, spreekt wel van zelf.

in hunne vergadering van 8 April 1709 besloten, «Burgermeesteren, Rekenmeesteren, en Curateurs vande Latijnsche School te committeren om te overleggen, off en op wat voet eene Illustre School in dese stad soude kunnen en behoren te werden geformeert en opgeregt, en dese vergaderinge te dienen van hare consideratie en advis.»

Men besloot af te zien van het stichten eener Illustre School in den boven bedoelden zin (1), ofschoon men het noodig bleef achten «encouragement te geven tot eenige bysondere stuydiën in een stadt van commercie» en «luyden van bysondere bequaemheijt te employeren».

Stierf er dus een professor of lector, dan was zijne plaats daarom niet vacant en de tractementen werden beschouwd als «gemortificeert». Echter zou er gezorgd worden voor onderwijs in de anatomie en de mathesis, waaronder men ook begrepen wilde hebben «de konst vande navigatie». Viel het lectoraat in het eerste vak open, dan zou men omzien naar een opvolger, en in 't tweede eerst dan een leeraar aanstellen, als zich een geschikt persoon opdeed (2). Vonden eindelijk Burgemeesteren mannen van bijzondere

(1) Hoe oud de geleerde wereld de Ill. Scholen achtte, moge blijken uit de volgende zinsnede, voorkomende in de Intree-rede van Prof. Joh. Wesselius (over wien later meer): «Onze Paulus, *te Tarsen* gebooren, *alwaar een Illustre Schoole was*, heeft van zijn jonkheid, ja van kindsbeen af, zich tot de studiën begeven en is treffelijk in deselve gevorderd geweest.»

(2) Zoo schrijft Bayle aan Mr. Constant (Lettre XCVI, Oeuvr. Div. Tom. 4. p. 636): «Cette ville n'a fait l'établissement des Leçons publiques que comme par accident à la recommandation d'un Magistrat (Paets) et je doute fort qu'après nous, on continue la Pension; quoique n'étant que de cinq cens Florins pour chacun, ce ne soit pas une charge fort pesante pour la ville. Mais, après tout, on est ménager, et on a cent sortes de dépenses à faire plus utiles à la ville.»

bekwaamheid in eenige andere studiën, dan zouden zij daaromtrent voorstellen kunnen doen (1).

Dat men van deze bevoegdheid menigmaal gebruik heeft gemaakt om predikanten, verdienstelijke beoefenaars der toen als koningin der wetenschappen beschouwde theologie, wanneer zij naar elders beroepen waren, hier te houden, of anderen met den toen, evenals nu, vurig begeerden titel van Professor te eeren, zal ons spoedig blijken. Het is echter eene dwaling, den oorsprong der stichting te zoeken in de behoefte aan onderwijs in wijsbegeerte of godgeleerdheid: de Resolutiën der Vroedschap (2) bewijzen integendeel, dat Johannes Sylvius, Rector der Erasmiaansche school, haar vader verdient te heeten.

Den 31 Januari 1681 kwam onze (Van den) Bosch (gelatiniseerd Sylvius of Silvius), Jur. Utr. Dr., aan het hoofd der School, na sedert 1669 als conrector aan deze werkzaam te zijn geweest, eerst, wegens zijne hardhoorigheid, « op zijn pericul » een geruimen tijd « op de preuve » (3).

(1) Zie Resolutiën der Vroedschap van Rotterdam 1 April 1709, 3 en 15 Juli 1710.

(2) D. d. 22 Mei 1681.

(3) R. d. V. 2 Sept. 1669. Hij kwam hier van Veere. In: Een beschrijving der stad Vere, behoorende tot: Eenige Zeeuwsche oudheden enz. door J. Ermerins, 3de stuk, p. 179 leest men: «Ao. 1666 was Johannis Sylvius Rector op een tractement van L. 41 : 13 : 4 vls.» — Of en in welken graad hij met twee andere Sylvii verwant was, met C. van den Bosch, die om zijne Remonstrantsche gevoelens in 1619 zijn ontslag kreeg als Prof. te Leiden en die schreef in de Holl. Cons. en Advyzen, bij Izaak Naeranus, of met L. v. d. Bos 1610—1698 (die wegens dronkenschap en nalatigheid van zijn rectoraat te Dordt werd ontzet) heb ik niet kunnen ontdekken. In het Album Studios. Acad. Lugd. Bat. staat 1 Mei 1667 een Joh. Sylvius Rotterodamus, 24 jaar oud, als jurist ingeschreven. Waarschijnlijk heeft hij eerst in dat jaar den doctoralen graad verworven.

In de Resolutiën der Vroedschap van 22 Mei 1681 staat vermeld, dat «de Curatoren vande Latijnsche Schole HH. Burgemeesteren hadden gepresenteert, hoe dat den rector J. Silvius, op den voorslagh van haer bij dese vergaderinge tot Rector der voorsz. Schole sijnde aengesteld, oock nevens andere conditiën, waerop hij J. Sylvius was aengenomen, dese was, dat hij sikh soude moeten ontslaen en nalaten alle private Institutiën en 'thouden van separate Collegiën buijten directie van de voorsz. Schole, dat hij rector nu door verscheijde gequalificeerde jonge Luijden en ouders derselve wierde aengelopen en versocht te willen continueren in zijne vorige private institutiën en het houden van Collegiën, versoeckende derhalven dispensatie van 't voorsz. verbod en prohijbitijff articul sijner aenstellinge».

Curatoren waren wel beducht, dat door «soodanige separate en private institutiën off houden van Collegie de gerequireerde voorsorge ende 't waernemen der voorsz. Latijnsche Schole wellicht en apparent soude werden vercort en vernadeelt, edogh» de rector had beloofd zijne «Collegiën soodanigh te dirigeren,» dat de school daarbij niet zou verliezen, doch veeleer winnen en daarom werden Curatoren gemachtigd hem te «dispenseren vant voorsz. prohibite articul voor een jaer, ofte het houden van een geheel Collegie voor een mael, in hetwelcke Collegie sullen werden geadmitteert niet alleen soodanige jongeluijden die de triviale Schole alhier hebben gepasseert, maer oock alle inwonende en burgers kinderen en mede vreemde luijden haer kinderen, edoch met kennisse van Curatoren».

Dat aan het Curatoren-Collegie op 't hart gedrukt werd om toch vooral naarstig toe te zien, dat de school onder de colleges van haren rector niet leed en dat het, na verloop van een jaar, Burgemeesteren moest dienen van «hare ondervindinge en bericht», om alsdan ten beste van de

School en de Stad verder te disponeeren en dat onze rector zonder verdere beschikking zijne colleges is blijven geven, spreekt wel van zelf. Eerst den 19 Sept. 1689 werd hem, op zijn verzoek, de vergunning geschonken «omme binnen deser Stad publijcque Lessen in *qualité* als professor in beide de rechten te mogen doen» en wordt hij met dien titel gehonoreerd en aangesteld, «met die facultejt omme inde Cappelle (thans het Schotsche kerkje in de Lombardstraat) ofte andere daertoe te despiceren plaetse de publijcque Lessen inde rechten te mogen doen».

Waarschijnlijk had hij zijne rechtsgeleerde colleges tot nog toe in het schoolgebouw gegeven. Maar van eene wedde uit de kas der goede stad Rotterdam was geen sprake vóór 1694. Toen vertoonde «Mr. Sylvius met behoorlijke eerbiedigheijt, hoe dat hij, vertoonder, nu den tijt van vijff en twintigh jaren dagelijcx ten dienste deser Stad heeft gedaen publijcque lessen in beyde rechten en gehouden Collegies in deselve, soo voor studenten inde rechten alhier, als voor verscheijde studenten uijt andere steden, sigh alhier te dier oorsake metter woon hebbende begeven, waervan de vrugten exsteren en bekent sijn».

Op grond van den hem verleenden professoralen titel en omdat de studenten in de rechten nu niet genoodzaakt waren zich naar elders te begeven «tot hare excessive oncosten, en geen cleyn pericul vande verleijdinge ende debauches der jonckheyt inde academiën» en omdat er zich uit andere steden tot deze Illustre Schole komen te begeven en omdat hij die lessen gedurende zijn leven staat te continueeren als voorheen, en inzonderheid, omdat hij belast is met een onereuse familie, verzocht hij voor zijne toekomstige goede diensten zoodanig jaarlijksch traktement, als de HH. in hunne hooge wijsheid en goedheid zullen bevinden te behooren.

Zijne bede werd verhoord: men legde hem eene bezoldiging van 100 Rijksdaalders toe, integaan op 1 Mei 1694 (1).

Nog langen tijd had onze krachtige Professor genot van de hem toegestane bezoldiging, want werd hem ook 3 Jan. 1719 ontslag verleend als Rector, en moest hij al in deze betrekking plaats maken voor Jens of Jensius, ook in de Lange Torenstraat, zijne colleges in de rechten schijnt hij gegeven te hebben, totdat de dood 22 Nov. 1723 aan zijn werkzaam leven een einde maakte (2). De bijna 82jarige grijsaard is in den trans der Groote Kerk (No. 107) begraven en nog geen jaar later werd zijne echtgenoot Johanna van Heel naast hem bijgezet (3).

Geschriften van zijne hand heb ik niet kunnen opdiepen: dat hij getrouw en met vrucht zijne colleges gaf, is uit de boven aangehaalde officiële stukken gebleken.

(1) R. d. V. 19 en 22 April 1694.

(2) In jaargang 1706 van den: Naamwyzer, Waarin vertoont worden de Namen en Woonplaatsen van haar Ed: Gr: Agtb: de Heeren Regeerders, &c. der Stad Rotterdam deses Jaars (1705 e. v.) tot dienst aller Liefhebbers in goede ordre gestelt. Tot Rotterdam, By Elias Yvans, Boekverkooper in de Hoofsteeg (later bij anderen) komen voor 't eerst de namen van de Proff. der Ill. School voor. In jaargang 1719 vindt men Jens naast Silvius en woont deze in den Opper; eerst in 1724 is zijn naam verdwenen.

Van de aangehaalde «Naamwyzers» (in de wandeling Heerenboekjes genaamd, die ik later door NW. zal aanduiden) bezit het Archief onzer Gemeente de jaargangen 1705—1766, 1773, 1781, 1782, 1787—1794, 1796, 1802, 1804 en 1806 en de Bibliotheek van het Lees kabinet die van 1750—1769 en 1782—1792. Zij zijn van groot gewicht voor de geschiedenis van Rotterdam.

(3) Hij was 17 November 1642 alhier geboren en 2 December in de Groote Kerk gedoopt als de zoon van den Med. Dr. Sacherias Silvius en Beateris van Heel, die, behalve hem, drie dochters hadden, Christintje, Sara en Margrieta. Waarschijnlijk was hij dus met zijne nicht getrouwd.

Was onze Sylvius ongetwijfeld een werkzaam leeraar, zichtbare voetsporen in het zand van den tijd heeft hij schier niet achtergelaten, doch des te meer de man, die nog aan het einde van het jaar 1681 zijne lessen, als Hoogleeraar in de wijsbegeerte, hier ter stede zou openen.

«Nademaal het sijn Conincklijke Majesteijt van Vranckrijk belieft heeft, de Universiteijt tot Sedan te vernietigen, (verklaart) sekeren Monsr. Bail, zijnde vande Gereformeerde relige ende aldaer geweest Professoir Philosophie, (zich) genegen hem alhier ter neder te setten en ten dienste vande Stad onder wat titul het ook soude mogen zijn, te laten gebruiken, indien hem een geringh tractement wierde toegevoegt» (1).

De Rotterdamsche Vroedschap nam den voorslag aan en gaf den balling voorloopig eene bezoldiging van *f* 315, welke penningen zouden gevonden worden uit de Schouwe aan 't Nieuwe Hooft, die tot nog toe als beneficie werd vergund, doch na 't overlijden van den tegenwoordigen Schouwman, aan den meestbiedende zou worden verpacht (2).

Zeker was de prijs niet hoog, waarvoor men niemand minder voor Rotterdam had gewonnen dan Pierre Bayle, een dier groote geesten, wier invloed op de beschaving en ontwikkeling van de menschheid bezwaarlijk te hoog kan worden aangeslagen, ook al bleef hem, als mensch, veel menschelijks aankleven. Hoewel door den tijdgenoot veelal miskend, moet de geschiedenis bij zijn graf waken, opdat hem na zijn dood recht geschiede, vooral in onze stad.

Toen men in 1682 Jurieu (in de R. d. V. heet hij altijd Jurieux), die als Waalsch predikant en Professor Theologiae naar Groningen was beroepen, door eene wedde

(1) R. d. V. 8 Sept. 1681.

(2) R. d. V. 1 Oct. 1681.

van *f* 500 en een Professoraat aan de Illustre School, voor de kerk en hare wetenschap hier had weten te houden (1), werd ook Bayles bezoldiging op die som gebracht, «in consideratie vande goede diensten omtrent de jeught, soo in zijne publique als privative institutie» (2).

Het komt mij niet onnoodig voor, omtrent Bayle het een en ander in het midden te brengen, vooral omdat hij eene eerste plaats inneemt in de gelederen der strijders tegen bijgeloof en domheid en — last not least — tegen dweepzucht en onverdraagzaamheid, hunne onafscheidelijke zusters. Veel zal ik achterwege moeten laten, niet alleen omdat er over Bayle zóóveel te zeggen valt, dat de in dit jaarboekje beschikbare ruimte zou te kort schieten; maar nog veel meer, omdat de duizenden folio-bladzijden van zijne hand en de talloze geschriften zijner tegenstanders, om nu niet te spreken van hetgeen over hen en hunne twisten later geschreven is, eene jarenlange studie zouden kosten, wilde men geheel uit eigen oogen zien en na alles goed gewikt en gewogen te hebben, Bayle plaatsen in de lijst van zijn tijd.

Daarom slechts het volgende overzicht, waarvan ik het gebrekkige maar al te goed inzie.

Baille, Bayle of Bail (3) is een familienaam, welke in

(1) R. d. V. 12 Jan. 1682.

(2) R. d. V. 3 Febr. 1682.

(3) Het woord komt van «baiulus», dat bij de Romeinen «lastdrager» (sjouwer) beteekende, doch later iemand aanduidde, die de lasten voor een ander draagt, b. v. een opvoeder, verzorger (voogd), gouverneur van prinsen, administrateur van abten, bisschoppen enz. Van «Ballivus» (niet van Baäl, zooals sommigen meenden) had het Fransch zijn *bailli*, wij ons baljuw. Vgl. Du Cange, Glossar. ad script. med. et inf. Latin. Zie verder over hem: La France Protéstante. Deuxième édition. Paris, Fischbacher. Tom. I. sub voce.

In het Album Stud. L. B. komt reeds in 1622 (19 Febr.) een Joannes Baillius voor, die als stud. phil. is ingeschreven.

Frankrijk gedragen werd door velen, die zich als industriëlen, letterkundigen of geestelijken onderscheidden, van welke er om het geloof enkelen vluchtten of stierven en anderen hun leven in den kerker of op de galeien eindigden.

Jean Baille of Bayle, predikant te Carla (Roquefort), thans een dorpje van nog geen 400 zielen in het Fransche departement Ariège, had uit zijn huwelijk met dam^{lle} Jeanne de Bruguière drie zoons: Jacob, onzen Pierre en Joseph. De oudste kwam om in het kasteel Trompette te Bordeaux, waar hij gevangen zat, en de jongste overleed, alvorens hij nog den 24jarigen leeftijd had bereikt.

De 18 Nov. 1647 was de geboortedag van Pierre, die reeds als knaap toonde, dat men veel van hem te verwachten had. Immers hij was een dier weinige kinderen, die alles kunnen en willen leeren, wier onderzoekende geest zich waagt aan al het raadselachtige, dat de wereld den mensch, groot en klein, oplevert. Hoewel zijn vader de handen vol werk had, bleef hij de eenige leermeester van zijn veelbelovenden zoon, en eerst in 1666 besloot hij hem naar de Academie te Puy Laurens te zenden, een klein plaatsje, dat thans ruim 5000 zielen telt, waar de jonge student met zooveel lust en ijver werkte, dat zijne gezondheid er onder leed en men hem naar Saverdun zond bij een oom. Daar verslond hij echter de geheele, rijk voorziene bibliotheek van den predikant Rival, zoodat de ouders hun zoon, wiens ziekte verergerd was, thuis ontboden, om hem zelf te verplegen. Nauwelijks was hij hersteld, of hij begaf zich op nieuw naar Puy Laurens, en las daar veel in de werken van Montaigne (bekend is zijn: *Que sais-je?*) en van Plutarchus, den Griek, die zulk een overwegenden invloed heeft gehad op het Frankrijk der 18de eeuw.

Spoedig daarop, 19 Febr. 1669, vinden wij hem te

Toulouse, waar hij de lessen over de wijsbegeerte, door Jezuiten gegeven, volgde. Hoe vreemd het ons ook klinke dat een hervormd predikant zijn zoon bij de volgelingen van Loyola ter school zond, het geschiedde, trots het verbod der Synode, in die dagen meermalen, iets wat zeker voor de voortreffelijkheid van hun onderwijs pleit (1).

Dat de Synode terecht vrees koesterde voor het volgen der lessen van zulke kundige en welbespraakte mannen als de Jezuiten waren, bleek al spoedig, want reeds 19 Maart 1669 zwoer Bayle het Protestantsche geloof af. Hoe hij daartoe gekomen is, weten wij niet. Zeker heeft hij te Puy Laurens, uit de bronnen zelf, de bezwaren, door het Catholicisme tegen het Protestantisme ingebracht, leeren kennen en toen hij deze noch voor zich zelf, noch bij twistgesprekken met bekwame Jezuiten uit den weg wist te ruimen, begon hij zich als een afvallige te beschouwen. Misschien heeft de groote geloofsijver, in de kerk zijns vaders door vervolging gewekt, hem aan het twifelen gebracht en heeft ook hij in den bisschop de Rieux of in een anderen kundigen priester, met wien hij jaren samenwoonde, den man gevonden, die hem, evenals Marius Vondel, toen hij zelf op den driesprong van den twijfel stond, in den schoot der moederkerk terugvoerde (2).

(1) Voltaire vertelt in zijne *Dictionnaire philosophique* (art. Bayle), dat de Académie de Toulouse in 1772 als prijsvraag eene lofrede op Bayle had uitgeschreven, maar dat de geestelijkheid van het Koninklijk Hof een verbod wist te erlangen, om goed van Bayle te spreken, zoodat een zekere bisschop in zijne plaats kwam. Voorzeker is dit Toulouse volkomen waardig, waar Jean Calas tien jaar vroeger het slachtoffer der onverdraagzaamheid van het parlement was geworden.

(2) Vgl. hierover De la Monnoye, *Histoire de Mr. Bayle*. Amsterdam, Desbordes, 1716. p. 69 v.v.

Trouwens Bayle was nog slechts 22 en Vondel reeds 52 jaar, toen zij hun geloof afzwoeren.

Wat daarvan zijn moge, lang behoefde de vader den zoon niet als een verloren schaap der Hervormde kudde te betreuren. Wel zette deze zijne studiën in Katholieke richting met zulk een ijver voort, dat hij, na een jaar, stellingen kon laten drukken, versierd met het portret van Maria, die hij in 't openbaar plechtig verdedigde, ja trachtte hij zijn oudsten broeder, predikant te Carla, tot het alleenzaligmakende geloof te bekeeren (1), maar juist die broer met twee anderen brachten hem tot andere gedachten. Den 21 Aug. 1670 zwoer hij te Mazères in tegenwoordigheid van 3 predikanten het Katholieke geloof weer af en vertrok nog denzelfden dag naar Genève, zoowel om de gevolgen dier strafbare daad te ontgaan als om in de stad van Calvijn zijne kennis te vermeerderen. Iets had hij zeker bij deze wisseling geleerd: deze eerste belangrijke gebeurtenis uit zijn leven dwong hem om voortaan alles, voordat hij het als onomstootelijke waarheid aannam en verkondigde, van alle kanten te beschouwen en vooral zijne wapenen te richten tegen hen, wier trots hun de zekerheid in het hart en in den mond gaf, dat zij en zij alleen de waarheid bezaten en die daardoor de oorzaak werden van dweperij en onverdraagzaamheid, die andersdenkenden ten bloede toe vervolgden en met geweld wilden dwingen om in te gaan. Zijne levenservaring zou hem in die overtuiging nog versterken.

Reeds spoedig trad hij in en bij Genève als gouverneur op, ging vervolgens te Rouaan eenigen tijd doorbrengen bij zijn vriend Basnage en begaf zich vandaar naar Parijs, waar hij in den letterkundigen kring van den

(1) Zie den brief in: La France Protestante. Dl. I. p. 1057 v.v.

toen almachtigen Ménage werd opgenomen. In die dagen was te Sedan een hoogleeraarsplaats in de wijsbegeerte opengevallen, waarvoor hij zeker in de eerste plaats in aanmerking kwam. Wat echter zijn toenmalige vriend Jurieu en anderen te zijner aanbeveling ook zeiden, men bewoog hemel en aarde ten behoeve zijner drie mededingers, die «Enfans de la Ville» waren. Een dispuut zou, als een soort van ordale, beslissen. De vier adspirant-hoogleraren werden den 28 Sept. 1675 opgesloten, om zonder boeken en andere hulpmiddelen theses gereed te maken, die zij later zouden moeten verdedigen. Bayle bleek de beste debater te zijn en behield het veld of liever won den kathedr (1). Den 11 November opende hij zijne lessen, maar zijne taak was niet licht: hij bekent zelf, dat hij moest werken als een galeislaaf, hetgeen elk professor onzer dagen gaarne zal toegeven, wanneer hij hoort, hoe hij, behalve het maken van zijn cours of dictaat, nog 5 uren 's daags les te geven had. Hij verhaalt dan ook ergens, dat hij tot zijn veertigste levensjaar toe dagelijks veertien uren placht te arbeiden. Zijn taak te Sedan was afgelopen in Juli 1681, toen de Universiteit werd opgeheven: hij hervatte zijne lessen in de wijsbegeerte te Rotterdam 8 December van datzelfde jaar, na den 5 dier maand hier zijn «Oraison inaugurale» gehouden te hebben. Den inhoud der resolutie, door de eerbare en vroede regenten dezer stad heb ik boven medegedeeld, maar als van zelf doet zich de vraag op, hoe kwam men hier op de gedachte om voor Bayle een leerstoel te scheppen? De toedracht der zaak was kortelijk deze.

(1) Ook te Franeker is het denkbeeld reeds geopperd om drie candidaten voor een professoraat een zekeren tijd college te laten geven en den kathedr te gunnen aan wie het best voldeed. Zoo handelde men ook wel in Engeland. Zie Boeles, Frieslands Hoo-
geschool. Dl. II. p. 138.

Van Zoelen, een bloedverwant van een lateren burgemeester van dien naam, had met Bayle samengewoond te Sedan en groote achting en vriendschap voor hem opgevat. Hij zond een afschrift van het stuk, waarbij de Academie te Sedan werd opgeheven naar Paets (Paëts of Paats) een man van grooten invloed (1), ten einde door toedoen van dezen voor zijn leermeester een plaats te Rotterdam te verkrijgen. Bayle schreef aan Paets, die hem spoedig mededeelde, dat hij hier benoemd was en dat hij zijn best zou doen voor zijn vriend Jurieu, wiens zaak zich «en bon train» bevond. Zonder Bayles hulp, «le Sieur Jurieu eût été contraint de s'en aller vite à Groningue», waar hij vroeger een hem aangeboden betrekking als Waalsch predikant geweigerd had (2).

Bayle meende in de vrije Republiek ongetwijfeld de rust te vinden, die hij voor zijne studiën behoefde, maar

(1) Zie over hem o. a.: *Nouvelles de la République des Lettres*, Oct. 1695 art. II. (*Oeuvr. div. de P. B.*, éd. 1727. Tom. I. p. 385-387), waar Bayle eene recensie geeft eener Epistola van H. V. P.(aets) ad B.(ayle) de nuperis Angliae Motibus cet. 1685, tegelijk ook in het Fransch (40) en in het Nederlandsch (120) verschenen. Deze werkzame man, die eene groote rol in Rotterdam speelde en buitengewoon gezant in Spanje was geweest, van wien ook brieven voorkomen in: *Praestantium et Erud. Virorum Epistolae*, in 1684 te Amsterdam herdrukt, stierf 8 Oct. 1685. Na veel te zijner eere te hebben gezegd, eindigt Bayle zijne modelrecensie aldus: «C'est comme journaliste dans la République des Lettres, que je suis obligé de parler ainsi. Mais que n'aurois-je pas à dire, si je parlois selon les sentimens de reconnaissance, dont je suis tout pénétré, pour les bienfaits que j'ai reçûs de cet illustre Defunt?».

In de bibliotheek der gemeente bevinden zich vele pamfletjes (o. a. die voorkomen bij Tiele, *Bibl. van Pamfletten* no. 7932—7942) in zake Paets en den franschen gezant, d'Avaux.

Zie verder over hem van der Aa, *Biographisch Woordenboek*.

(2) *La Chimère de la Cabale de Rotterd.* *Oeuvr. div.* Tom. II. p. 737 v.

hij, die de dragonades en de herroeping van het edict van Nantes beleefde, was zijne vervolgers slechts ontvlucht, om op nieuw in de handen van dweepers te vervallen: zijne vijanden beriepen zich hier, zoowel als in Frankrijk, op het woord van God, zonder Zijn hoogste gebod daarin te kunnen vinden. Jurieu, over wien later meer, Isaac Jaquelot (1) en Le Clerc (2) veroorzaakten hem veel moeite en de eerste, die van zijn vriend zijn aartsvijand was geworden, vervolgde hem ten bloede toe.

Zoo leefde Bayle hier ter stede, sprekende, schrijvende en strijdende. Voordat ik zijne verdiensten in het licht tracht te stellen, zij het mij vergund eenige nog altijd

(1) Hij (ook Jaquelot genoemd) was geboortig uit Vassy (16 Dec. 1647). Hij moest na de herroeping van het Edict van Nantes vluchten en kwam in 1686 in den Haag, waar hij als Fransch predikant veel toeloop had. Hij stierf in 1708 als hofprediker te Berlijn. Overtuigd dat Bayle's werken een diepen en schadelijken indruk op velen maakten, meende hij die te moeten bestrijden, vooral door de overeenstemming van het geloof met de rede te betoogen. Zie: *Mémoires pour servir à l'histoire des hommes illustres* (in de Bibliotheek der gemeente Rotterdam) Tom. VI. p. 374—383.

(2) Jean Le Clerc (Joannes Clericus), geb. 1657, † 1736, Predikant en Hoogleeraar aan het Remonstrantsche Seminarium te Amsterdam, heeft zooveel geschreven en uitgegeven (o. a. D. Erasmi Opera omnia), dat ik omtrent hem naar van der Aa's *Woordenboek* en naar de dissertatie van A. des Amorie van der Hoeven Jr., (te Amsterdam 1843) moet verwijzen.

Is. Disraeli, *Curiosities of Litterature*. Lond. 1863. Vol. II. p. 386 spreekt van «the rabid Jurieu, the cloudy Jaquelot» en «the envious Le Clerc».

Op pag. 539 v.v. van de *Histoire des Ouvrages des Savans* van Dec. 1706 is nog sprake van een Le Clerc, Docteur en Médecine et Conseiller d'Etat de la République de Genève, die zich gemengd heeft in de twisten van zijn broeder met Bayle, en dezen daarom in de andere wereld met Pyrrho (den stichter der Sceptische school) in aanraking brengt.

lezenswaardige woorden van Ypey aan te halen, die in het 2de deel zijner «Geschiedenis der Kristelijke kerk in de 18de eeuw» p. 21—60 over hem gehandeld heeft. Hoewel zijn standpunt eenigszins eenzijdig is, getuigen zij van nauwgezette studie en van eene waardeering, zooals men die zelden bij een Predikant of een Hoogleraar in de Theologie dier dagen zal aantreffen.

Ik moet mij bepalen tot het slot:

«Wat Bayles karakter aangaat: hij had een zeer ernstig voorkomen; was zeer ingetoogen van aart; nam de maatigheid altijd in acht; bevond zich geern alleen bij zijne bezigheden; hield niet veel verkeer met menschen; kon met de moden der groote wereld geheel niet te regt komen en wist over het geheel weinig te spreken, wanneer hij bij vreemden moest zijn; maar legde alle stroefheid af, wanneer hij in het gezelschap van zijne vrienden mogt wezen. Voor het overige leefde hij onberispelijk niet alleen, maar zelfs voorbeeldig. Hier en daar treft men in zijne schriften wel iets aan, dat een onkuisch hart schijnt te verraaden, maar in zijnen wandel heeft toch nimmer iemand hem van onkuischheid kunnen beschuldigen; zelfs heeft Jurieu dat nooit onderstaan te doen. Hij schreef dikwerf als een ongeloovige, maar gedroeg zich in alle zijne betrekkingen zoo deugdzaam als de ijverigste verdediger des Kristendoms zich gedraagen konde. Dit hebben zelfs zijne vijanden moeten getuigen».

Warme vrienden — ofschoon zijne ziekte hem in 't laatst van zijn leven ook van den omgang met deze afkeerig maakte — heeft hij zich dan ook gemaakt, de eenvoudige man, die maar één hartstocht kende, voor boeken. Slechts één grievé had hij tegen Rotterdam, dat het hem niet in staat stelde om dien hartstocht te bevredigen, want Erasmus' geboorteplaats was in de 17de, zoowel als in de twee volgende eeuwen zuinig,

ja karig bedeed met de letterschatten, door voorgeslachten nagelaten (1).

Voor dien hartstocht heeft hij alles, wat de wereld geluk noemt, opgeofferd. Aan geld hechte hij hoegenaamd geene waarde: f 2400 hem door een rijken Engelschman aangeboden, als hij zijne beroemden Dictionaire aan hem wilde opdragen, wees hij van de hand en een horloge, iets wat hij nooit bezeten had, moest men hem door list in handen spelen. Voor de eer heeft hij nooit iets gedaan (2), jaren lang gaf hij zijne geschriften anoniem uit, ofschoon, volgens Cicero, zelfs de wijsgeeren, die over 't geringschatten van den roem schrijven, hun naam op den titel doen plaatsen (3). Een goed huwelijk en daarmede een gelukkig huislijk leven heeft hij aan zijne weetgierigheid ten offer gebracht. Uitspanning had hij niet noodig: slechts wanneer het moe gedachte hoofd tijdelijk zijn dienst weigerde, dan wikkelde onze hoogleeraar zich in zijn mantel en ging hij in het toen reeds drukke en woelige Rotterdam, naar de bekende plaatsen, waar markt-schreeuwers, kwakzalvers en dergelijk volkje de goede gemeente door hunne welsprekendheid wisten te boeien en met een lach op de lippen keerde de denker terug naar zijne woning, om het slechts voor eenige oogenblikken gestaakte dagwerk weder op te vatten. Zoo werkte hij altijd voort, wanneer ten minste zijne gezondheid dit eenigszins toeliet: want er was eene kwaal, die hem 't leven vergalde, migraine of schele hoofdpijn, en deze

(1) Zelfs de laatste begrooting heeft nog het bewijs geleverd, dat er goede grond bestond voor deze grief van Bayle tegen het overigens zoo milde Rotterdam.

(2) Hij had, met de Mérodes, «plus d'honneur que d'honneurs».

(3) Tusc. disp. I, 15. Dat er geene andere gronden voor deze anonymiteit bestonden, wil ik hiermede allerminst beweren.

kon hij bij wijlen slechts door 30 à 40 uur te vasten meester worden.

Die hoofdpijn had hem zeker de inspanning, aan het leeren van wiskunde besteed, niet bezorgd, van welke wetenschap hij, ofschoon een volgeling van Descartes, een grooten afkeer had, waarschijnlijk omdat hare beoefening, in die dagen ten minste, het gebruik van vele boeken overbodig maakte. De eerste stelling van Euclides was dan ook, volgens zijne eigene verklaring, voor hem steeds een raadsel gebleven.

Maar des te grooter aanleg bezat hij om boeken, vele en groote boeken te lezen; Basnage placht van zijn vriend te zeggen, dat hij de door gewoonte verworven kunst verstond om veel met zijne vingers te lezen. Hij verklaarde dit zoo, dat Bayle een boek meer doorliep, dan doorlas en dat hij de gave bezat om altijd bij het meest essentiele en merkwaardige van het doorge-loopene te blijven stilstaan en daarenboven, om in een beknopt uittreksel een goed begrip van den inhoud te geven, zonder onbelangrijke zaken daarbij te behandelen.

Levendig en vol geest, wist hij den geheelen beau-monde belang in te boezemen voor zijne kritiek, ook de vrouwen, in wier tegenwoordigheid hij zich echter niet altijd even goed wist te houden. Hij bracht soms zelfs anatomische onderwerpen, die toen de algemeene aandacht trokken, ter sprake en, als zijne hoorderessen bloosden of naar den grond keken, bemerkte hij eerst, hoe onhandig zijn gedrag geweest was. Deze naïeveteit of onbeholpenheid is waarschijnlijk ook de oorzaak van enkele minder kiesche voorstellingen in zijne werken, wanneer men die ten minste niet op rekening van de door hem gelezene oude schrijvers wil stellen, voor wie de regel schijnt te gelden: «Naturalia non sunt turpia». Tegen zijn zedelijk gedrag

wist zelfs Jurieu geen bedenking in te brengen, lazen wij straks, en dit zegt veel (1).

Hij had dan ook zoo weinig behoeften, dat hij gemakkelijk van het schrale inkomen, hem door Rotterdam geschonken, kon leven en nadat dit hem ontnomen was, door zijne pen het noodige verdiende: hij gunde zich zelfs geen tijd om in verzoeking te komen.

Over de ontzetting uit zijn ambt, die den 30 Oct. 1693 plaats had, is zeer veel geschreven: ik meen niet beter te kunnen doen dan de Resolutie onzer Vroedschap hier in haar geheel mede te deelen, die, voor zoover mij bekend is, nog nooit in druk is verschenen.

«Burgermeesteren hebben dese vergaderinge voorgedragen, dat al sedert een geruijmen tijd herwaerts, en iteratiefelijk haer E.E. was voorgecomen en geremonstreert, en wel bijzonderlijk wegens de kerckenraed vande nederduijtsche gemeente (2) deser stad, dat verscheijde dangereuse stellingen waren geïnflueert in de boecken van Monsr. Bail, voor desen geweest zijnde professor in de philosophie tot Sedan, en bij resolutiën van dese vergaderinge vanden 1 October 1681, ende 3 Febr. 1682 gequalificeert om de jeugt in dese stad soo in particuliere

(1) Ofschoon lasteraars hem zelfs eene «étroite liaison» met de vrouw van zijn ambtgenoot Jurieu, Mad^{lle} Hélène du Moulin, ten laste legden, die de Waalsche kerckeraad slechts vond «avec les prétendus inspirés, venus d'Angleterre», waarom hij haar uitnoodigde «de ne pas communier». (Zie Actes du Consistoire de l'Eglise Wallonne de Rotterdam, die ik ken door de welwillendheid van den Heer R. N. L. Mirandolle).

(2) Door de goedheid van den Heer van de Hagt, V. D. M., wien ik hierbij nogmaals mijn dank betuig, heb ik het geluk, ook hetgeen bij den Kerckeraad der Nederduitsch Gereformeerde gemeente alhier in zes vergaderingen over de zaak-Bayle is voorgevallen, uit de *Acta* voor het eerst te mogen publiceeren. Men vindt deze belangrijke stukken hierachter in Bijlage A.

als publijcque Lessen te instrueren op een tractement van vijff hondert gulden 's jaers, en hebben vervolgens in bedencken gegeven, off het niet beter was, dat de gemelte qualiteit, en permissie, mitsgaders het tractement daertoe relatijff weder ingetrocken wierde, dan dat de jeught pericul soude lopen van misleijd te werden, waerop ge-delibereert ende in achtinge genomen sijnde dat het voor-deel het welck in een stad van negotie, als dese is, van soodanige institutie soude te verwagten zijn, niet te ver-gelijken is bij het nadeel dat aen de tedere jeugt door een meester, hebbende gevaerlijke sentimenten, soude connen werden toegebracht, ende dat in saken van die natuere, vooral de securiteit behoorde te werden betragt, Is na voorgaende deliberatie goedgevonden ende verstaen, de gemelte qualiteit en permissie om de jeugt in dese stad, soo in particuliere als publijcque lessen te instrueren en het voorsz. tractement van vijff hondert gl. 's jaers, beide aenden gemelten Bail toegestaen, sal werden gerevoceert, gelijk het een en 't ander gerevoceert werd mits desen».

Dat deze zaak veel gerucht maakte, behoeft wel geen betoog en evenmin dat schier niemand in de officiëele de ware reden meende te vinden.

Vrij algemeen schreef men zijne ontzetting toe aan zijn «Avis aux Refugiez». Bayle noemt zelf deze bewering eene dwaasheid, want men zou niet tevreden geweest zijn met hem de bevoegdheid om onderwijs te geven te ont-nemen, zoo men die beschuldiging grondde, op «Une accu-sation de libelle contre l'État.»

Men heeft zich alleen beroepen, schrijft hij aan zijn vriend Minutoli (1), op de klacht, die de Kerkeraad der Ned. Gemeente (le Consistoire Flamand) had ingediend

(1) Lettre CLX (p. 704 van Tom. II. der Oeuvres diverses.)

tegen mijne «Komeeten» en het grootste gedeelte der «Opineerenden» bleef het eens, dat zij dit boek niet hadden gelezen... De Kerkeraad, schier geheel bestaande uit lieden, die noch Fransch, noch iets anders kennen dan een weinig gemeenplaatsen uit de theologie, daarenboven kwalijk gezind jegens mij sedert mijn komst in dit land, omdat de beschermer, dien ik er had, (wijlen Mr. Paets, een groot republikein) bij hen zeer gehaat was, de kerkeraad, zeg ik, heeft niets anders gedaan dan de Hollandsche vertaling te raadplegen, die men hem had laten zien, uittreksels uit mijn boek, door mijn beschuldiger (hij bedoelt Jurieu) met de meest denkbare kwade trouw vervaardigd (1).

Geheel anders wordt de zaak voorgesteld, volgens eene Memorie van Basnage, door Des Maizeaux (2).

Halewyn, burgemeester van Dordrecht, had onderhandelingen aangeknoopt met Amelot, Fransch gezant in Zwitserland, om buiten weten van den staat vrede met Lodewijk XIV te sluiten; daarom liet de koning van Engeland, Willem III, hem gevangen nemen en tot levenslange gevangenis met verbeurdverklaring van goederen veroordeelen. Ofschoon geheel onschuldig, werd Bayle in deze zaak gewikkeld. Willem herinnerde zich de ontwerpen, vroeger te Amsterdam verschenen, die den vrede van Nijmegen bewerkt hadden en ook het ontwerp van vrede (later hieromtrent meer), waarover Jurieu zooveel beweging had gemaakt.

Hij geloofde aan een kabaal, waarvan Bayle het hoofd was. De Vroedschap gehoorzaamde, tegen beter weten in, aan de bevelen van den prins, maar zij schaamde zich

(1) Uit Bijlage A ziet men, dat hij goed was ingelicht.

(2) Zie de bovengenoemde Mémoires pour servir, enz. Tom. X., part. 2, p. 207.

over haar gedrag, want de ware reden hield zij voor den beschuldigde verborgen.

Is. Disraeli verhaalt de geheime geschiedenis aldus (1):

Na een vervelenden oorlog, amuseerde zeker iemand de wereld met een hersenschimmig «Vredes-ontwerp», dat geheel in strijd was met de wenschen en plannen van Willem III. Jurieu wist Willems partij te overtuigen, dat dit boek een gedeelte uitmaakte van een geheim kabaal in Europa, op het touw gezet door Lodewijk XIV tegen Willem, en hij beschuldigde Bayle dat deze dit politiek verbond bewerkt en bevorderd had. De overheden, die creaturen van Willem waren, ontsloegen Bayle, zonder eenige reden op te geven.

Dit laatste is minder juist, zooals wij boven zagen: zij gaven redenen op, al waren deze slechts gezocht. Waaraan onze Hoogleraar zich ooit schuldig gemaakt hebbe, zeker niet aan bemoeiing met staatkunde. Hij had slechts kopieën laten vervaardigen van een werkje, geschreven door een staatkundigen dweper dier dagen, Gaudet, dat een dwaas «Projet de Paix» bevatte, en dit, op verzoek van zijn boezemvriend Minutoli, aan enkelen rondgezonden (2).

Kerkelijke dweepzucht heeft ongetwijfeld de staatkunde ook nu weer, zooals maar al te dikwijls, gebruikt om haar doel te bereiken (3). Bayle mocht geen onderwijs, hoe genaamd ook, meer geven en was dus onschadelijk gemaakt, meenden Jurieu en de zijnen. Gelukkig had hij de drukpers tot zijn dienst en zij is het voertuig geworden, dat zijne gedachten en gedachtenis tot latere geslachten heeft overgebracht. Was het zwaard van zijn tegenstander

(1) *Curiosities*. Vol. II. p. 391.

(2) Zie de la Monnoye, *Hist. de M. Bayle*, p. 27 en 185, v.v.

(3) Men vergete niet, dat in 1692, na een hevig oproer, de staatsgezinden, die hier op het kussen zaten, door prinsgezinden werden vervangen. Zie Ypey, *Gesch. der Kristelijke Kerk*. Dl. II. p. 57.

scherper dan zijne pen, het verlies zijner wedde werd vergoed door den tijd, dien hij had gewonnen.

Zoo de onverschrokkenheid en kalmte, waarmede een wijsgeer den dood onder de oogen ziet, de toetssteen voor zijn karakter is, dan hebben wij zeker Bayle op hoogen prijs te schatten.

Zijn uitgever Leers verhaalt zijn dood als volgt (1):

«Op den avond, die zijn verscheiden voorafging, had hij den geheelen dag gestudeerd en gaf mijnen corrector eenige kopie van zijn «Antwoord aan Jacquelot» en deelde hem mede, dat hij zich zeer onwel gevoelde. Den volgenden morgen te 9 uur kwam de vrouw, bij wie hij woonde (2), zijn kamer binnen; hij vroeg haar met een stervende stem, of zijn vuur was aangemaakt, en weinige oogenblikken later was hij een lijk».

Hij had nooit een geneesheer geraadpleegd, want hij stelde weinig vertrouwen in de ars salutaris. Zijn kwaal was een erfelijke tering en zijne krachten namen lang-

(1) In een brief, welks origineel Is. Disraeli gezien heeft. Zie *Curiosities*. Vol. I. p. 391.

(2) Volgens het Register der dooden, bij de Weeskamer aangegeven, (No. 7), stierf «Pierre Baile, jongman, op het Westnieuwlant tot Juff. van der Mars».

Pierre Burman zegt in zijn: *Le Gazettier menteur, ou Mr. Le Clerc convaincu de Mensonge & Calomnie*. Utrecht, v. d. Water, 1710, p. 32 en 33: «Pour moi, je vous assure que si j'étois dans les principes de Mr. le Clerc . . . j'aurois du moins tâché d'appaiser les manes du pauvre Mr. Bayle, qui est mort de colère d'avoir lû mes écrits violens et emportez contre lui, laquelle victoire avoit d'abord si Chrêtiennement flatté mes passions, qu'après sa mort je revenois encore à la charge, et le diffamois plus que je n'avois fait pendant sa vie, et j'aurois le plus grand regret du monde, et des remords de conscience les plus cuisans de m'être vanté d'avoir fait des Martyrs de belles lettres».

zaam, maar zeker af. Het spreken viel hem al meer en meer moeilijk, maar hij werkte met dezelfde kalmte tot zijn laatste uur. Alleen de dood deed de pen uit de verstijfde hand vallen. Zijn sterfdag is 28 December van het jaar 1706 (1).

Op mij rust nog de taak, na dit overzicht van Bayle's leven, een schets te geven van zijne beteekenis als schrijver, zoowel voor zijne tijdgenooten als voor het nageslacht.

Meer dan een schets kan het niet zijn, want zelfs een geschiedenis der wording en der gevolgen van elk zijner geschriften zou, om verstaanbaar te zijn, bladzijden moeten vullen. En, om nu van eene oordeelvelling niet te spreken, om zijne «Dictionnaire historique et critique» te leeren kennen, welk een lectuur en welk een onderzoek is er niet noodig, en toch verdient het werk nog altijd, ook in onze overdrukke dagen, volgens alle bevoegde beoordeelaars, in handen genomen te worden, omdat het «with all its human faults, is a stupendous work, which must last with literature itself» (2).

Bayle wist waarschijnlijk zelf niet, toen hij met de Caesar in den mond gelegde woorden «Alea iacta est» zijn woordenboek in het licht gaf, dat hij een Rubico in de geestelijke wereld overtrok. Hij wilde slechts iets beters leveren dan de «Dictionnaire historique et géographique», in 1673 te Lyon door een geestelijke, L. Moréri,

(1) Hij werd, volgens het «Registre de l'Église Wallonne», begraven 31 Dec. 1706 in de Waalsche kerk, Cave 20. Het archief onzer gemeente bezit een prachtige afbeelding van hem, gegraveerd door Petit naar een portret, door een schilder Ferdinand, «qu'un Président à Mortier avoit fait venir», te Rouaan vervaardigd, thans in het bezit van Mme Vve Jules de Malleville, née Combes-Brassard, te Montauban. Zie Mémoires pour servir enz. Tom. VI. p. 255 en La France protestante, sub voce.

(2) Disraeli l. l.

uitgegeven, en hij gaf, evenals met zijne «Nouvelles dans la République des Lettres», den stoot aan een geheel nieuwe litteratuur. Eeuwen lang had de geleerde wereld zich schier uitsluitend onledig gehouden met de geschriften der Romeinen — de Grieken kenden velen slechts door hunne bemiddeling — en Latijn was de taal, waarin men schreef, ja zelfs trachtte te denken. De geleerden vormden eene wereld op zichzelf en hunne gedachtenwisseling, in zoo mogelijk klassiek Latijn geschreven, nadat de Dunkel-männer verdrongen waren, nam nog de plaats in, later aan tijdschrift en dagblad toegewezen.

Dante en Petrarca werd het immers ten kwade geduid, dat zij hunne moedertaal durfden bezigen; van Baerle (Barlaeus) verontschuldigde zich als hij in 't Hollandsch een briefje schreef. En onze Erasmus? Hij verstond zelfs de taal van zijn vaderland niet. Niemand heette geleerd, die niet goed Latijn en eenig Grieksch verstond, alleen de oude schrijvers heetten klassiek, eene uitdrukking, sedert de 2de eeuw in zwang.

Doch ook de nieuwe tijd deed zijne rechten gelden; Lodewijk XIV maakte het Fransch tot de taal der beschaafde wereld. Sinds Bayle heeten ook zij geleerd, die in de geheimen der nieuwe geschiedenis durven doordringen, en hebben zij aanspraak op den naam van klassieke schrijvers, die de schoone, sobere vormen der ouden, in welke taal ter wereld ook, weten te bezigen. Nieuwe bronnen van onderzoek worden geopend; ook de nooden en behoeften der nieuwe staten, de daden der mannen, die op het nieuwe wereldtooneel optreden, het wikken en wegen hunner beweegredenen, het zoeken naar ongedrukte en gedrukte geschriften, vereischt dit alles dikwijls niet meer talent en werkkraft dan latijnsche verhandelingen over afgezaagde onderwerpen? Welk een schat van kennis moest niet vergaderd worden, eer de twee

folio-deelen gereed waren, waarin de tekst, zou men haast kunnen zeggen, voor de geheele wereld en de noten voor de geleerden geschreven zijn? Gibbon zegt ergens, dat als Bayle de verschillende aantekeningen wilde gebruiken, die hij zonder eenig bepaald doel verzameld had, hij zeker geen beter plan had kunnen uitkiezen om deze ten beste te geven. Want het veroorloofde hem alles en verplichtte hem tot niets (1).

De studie der oude wereld moest blijven bestaan, maar naast haar deed ook de nieuwe onmiskenbare rechten gelden: dit begreep Bayle, en hij wierp zich met alle kracht, die in hem was, op de studie der 16de en der 17de eeuw en hij bewees door zijn woordenboek aan de groote en de geleerde wereld, hoe iemand van reusachtige belezenheid, zonder ooit vervelend te zijn, andere philosophische en historische onderwerpen kon behandelen dan tot nog toe de zorg van een «homo doctus» waardig gekeurd werden.

Men klaagde over zijn scepticisme, doch zeker is het niet kwalijk te nemen, dat onze wijsgeer, die de vervolgingen in Frankrijk had leeren kennen en hier in 't vrije Nederland zoo weinig vrijheid vond, de verklaring van de hervormden dier dagen, dat zij engelen in de lucht hadden hooren zingen, niet geloofde, omdat hij maar al te zeer overtuigd was, dat hij leefde onder menschen, voor wie geen engel ooit zou willen zingen.

Maar ik mag mij niet langer ophouden bij zijn Dictionnaire: wil men zich een denkbeeld vormen van de wijze van bewerking, men leze b. v. het artikel Erasme.

Dat hij zich ook vele vijanden met dit werk gemaakt heeft, spreekt wel van zelf. Vooral de twee artikels over David gaven aanstoot (2).

(1) Zie Disraeli, *Curiosities*. Vol. II. p. 385.

(2) Over eenige hierop betrekkelijke bijzonderheden, zie Brunet, *Manuel du Libraire* etc. Paris 1860. Vol. I. col. 712.

Maar dit zijn hoofdwerk is zeker het voortreffelijkste, wat op dit gebied geleverd is. De biographische artikelen zijn bewerkt, nadat de auteur alle hulpmiddelen, die beschikbaar waren, gebruikt had. De noten, vaak belangrijker dan de tekst, bewaren de bewijzen van eene lectuur, die bijna onbegrijpelijk is. De blaam van atheïsme, door Jurieu op hem geworpen, ik durf zeggen ten onrechte, ja zonder schijn van grond, heeft bij velen uit de nakomelingschap echter een vrees voor den Dictionaire doen ontstaan, die belachelijk is. Laat men tientallen van artikelen ongelezen, dewijl men ergernis neemt aan dat over David? Berooft men zich van zijne voorlichting ten aanzien van de stelsels der oude wijsgeeren, dewijl men hemzelve over deze eigene onderwerpen sceptisch hoort spreken? «Gaarne noem ik met Weiss (Hist. des Réfug. protest. II. p. 113) die Dictionaire een monument gigantesque d'une érudition riche et variée, dans lequel trouva place toute la science du dix-septième siècle; . . .» (1).

Ook een tak van litteratuur, die in onze dagen veel, misschien te veel tijd in beslag neemt, de boeken aankondigende en beoordeelende tijdschriften, heeft Bayle hier te lande inheemsch doen worden door zijne «Nouvelles de la République des Lettres», die van 1684 tot 1687 (2) in 36 deeltjes verschenen. Het denkbeeld was

De Oeuvres diverses verschenen in 4 dl. fol. (1727—1731) in den Haag.

De edities van de Dictionaire hist. et crit. van 1730 en 1740 te Amsterdam bevatten Bayle's leven door den uitgever Des Maizeaux en zijn ook in fol., terwijl van 1820—1824 te Parijs eene octavo-editie in 16 deelen verscheen. De 1^e, 2^e en 5^e uitgave (1697, 1702 en 1740) bevinden zich in de Bibliotheek onzer gemeente.

(1) Woorden van Chr. Sepp in zijn Godgeleerd Onderwijs in Nederland enz. Dl. II. p. 135.

(2) De slechte toestand zijner gezondheid dwong hem toen reeds dit werk te staken.

niet oorspronkelijk van hem, want sedert 1665 verscheen van Denis de Sallo, raadsheer in het Parlement van Parijs, «Le Journal des Sçavans», die zijn tijdschrift echter — en dit bewijst zeker het gevaarlijke der boekbeoordeeling in die dagen — op naam van zijn lakei, Sieur de Hedouville, uitgaf (1). Dit is de eerste Revue, Review of Gids, die soms ook den naam van (blauwen) beul schijnt verdiend te hebben, terwijl Bayle meer een geestig verslag gaf dan hatelijk critiseerde of recenseerde (2). Als doel, waarmede de «Nouvelles» hier verschenen, wordt opgegeven de bestrijding van «l'audace effrontée de Nicolas de Blégnny». Deze man was eigenlijk kwakzalver van professie en bracht het zoover als professor-kwakzalver, dat hij zelfs pruikenmakersjongens het pruiken maken leerde. Hij was de vader van het eerste medische tijdschrift, dat van 1679 dagteekent, onder den titel: «Nouvelles découvertes dans toutes les parties de la médecine» (3). Toen dit, na een vijfjarig bestaan, in Frankrijk verboden werd, begaf hij zich naar Holland, het «refugium peccatorum», waar hij in vereeniging met Gautier, vroeger geneesheer te Niort en toen te Amsterdam gevestigd, «Le Mercure Savant» uitgaf, een tijdschrift, dat geen ander nut had, dan dit, dat het Bayle tot het journalisme bracht, evenals Moréri (4) hem tot den schrijver van een woordenboek maakte. Bayle was een geboren journalist: vol bewonde-

(1) Over de beweging, die deze onderneming verwekte, zie Disraeli, *Curiosities*. Vol. I. p. 13. In Duitschland verschenen in 1682 *Acta eruditorum* te Leipzig, wier uitgever Otto Mencke was. Zij zijn voortgezet tot 1776.

(2) «Pendant trois ans il fut comme le rapporteur universel de l'Europe». Zie: Eug. Hatin, *Bibliographie historique et critique de la presse périodique française*. Paris 1866. p. 33.

(3) Hatin, *Histoire politique et littéraire de la presse en France*. Paris 1859—1861. Tom. II. p. 220 v.v.

(4) Hatin, *Histoire*. Tom. II. p. 221.

ring voor Sallo's schepping, vond hij hier in 't vrije Holland met zijne vele geleerden, talrijke boekverkoopers en zoo goed als vrije drukpers, tot zijne bevreemding geen enkel goed tijdschrift. Daarom besloot hij niet zonder eenige aarzeling, in deze algemeen gevoelde behoefte — zouden de thans levende uitgevers en boekhandelaren in een prospectus zeggen — te voorzien. Hoe hij zijn taak heeft opgevat en vervuld, kan men in de «Préface» nalezén. Geen kwaadsprekendheid zal er haar «Bureau d'adresse» vinden, noch zal het tijdschrift dienen om den goeden naam van medemenschen te bekladden: dat is een misbruik van vrijheid, een eerlijk man onwaardig. De redacteur zal het midden trachten te houden tusschen slaafsche vleierij en moedige beoordeeling. Vrij van vooroordeel en zonder boosaardigheid zal hij zijn oordeel uitspreken, in de hoop dat de betrokkene schrijvers zich niet boos daarover zullen maken; hij acht zich niet geroepen of bevoegd om een veroordeelend vonnis te wijzen, want het zou een belachelijke ijdelheid verraden, als hij zich zulk een verhevene macht aanmatigde. Zijne goedkeuring of weerlegging van het een of ander zal slechts dit gevolg moeten hebben, dat den geleerden nieuwe gelegenheden geopend worden om de ontwikkeling des volks verder te brengen; hij onderwerpt zijne denkbeelden slechts aan aller beoordeeling.

Bayle was de man niet om zonder degelijke kennis van zaken een werk aan te kondigen: zijne kritiek onderscheidt zich door hare gematigdheid en diepte, door hare nauwkeurige en geestige ontleding van het behandelde werk. De schrijver van de Dictionaire verloochent zich ook hier niet, want de kleine, keurige aantekeningen, die het sieraad van dat werk uitmaken, vermeerderen de waarde der boekbeoordeelingen.

Toen Bayle in Febr. 1687 zich niet meer in staat be-

vond om zijn tijdschrift te vervolgen, wilde H. Basnage de Beauval wel het werk van zijn vriend overnemen, maar hij achtte zich niet in staat, de «Nouvelles» voort te zetten en koos daarom een anderen titel: «Histoire des ouvrages des Sçavans par Monsr. B*** (*) Docteur en Droit». Als reden geeft hij op: «On aurait toujours cherché, dans la continuation des Nouvelles, l'illustre auteur, qui leur a donné naissance, et le même titre mal soutenu n'aurait servi qu'à redoubler les regrets d'avoir perdu un homme inimitable» (1).

Hij zette zijn arbeid tot 1709 voort; er verschenen 24 deelen in 12° (2).

(1) Er waren eenige moeilijkheden gerezen tusschen hem en den uitgever der «Nouvelles», Desbordes, op wiens verzoek eerst Larroque en toen Barrin ze vervolgden tot April 1689.

(2) Men verwarre dezen Basnage niet met vele andere leden dezer familie, waarin groote geestesgaven schier erfelijk waren. Antoine en Samuel waren predikant te Zutphen, Jacques beklom in 1691 hier ter stede den kansel bij de Waalsche gemeente, zeer tegen den zin van Jurieu, en ging in 1709, op dringend verzoek van Heinsius, naar den Haag, waar hij in de onderhandelingen met Frankrijk vóór en na den vrede van Utrecht een groote rol speelde. Hij stierf 22 Dec. 1723 en liet, niet alleen als vruchtbaar schrijver, een goeden naam na.

Zijn broeder Henri, Sieur de Beauval, van wien hierboven sprake is, werd in 1656 te Rouaan geboren, waar hij op 20jarigen leeftijd reeds als pleitbezorger werkzaam was en later een zeer groote praktijk bezat, toen 1685 ook hem zijn vaderland deed verlaten. Hij stierf in den Haag, 29 Maart 1710. Hij werd in een hevigen strijd met Jurieu gewikkeld en, niet tevreden met hem duchtig de ooren gewasschen te hebben, mengde hij zich ook in de geschillen, die zijn vriend Bayle met dezen twistzoeker had. Zie verder over de familie Basnage: La France protestante. Tom. I. p. 922 v.v. Het Decemбернаummer van 1706 der Histoire des Ouvrages bevat een «Éloge de Mr. Bayle», zeker geschreven door den redacteur.

Toen Bayle zijn werk met zulk een goeden uitslag begon, zag ook Le Clerc, dat op dit gebied lauweren te behalen waren en stichtte te Amsterdam zijne Bibliothèque universelle et historique, 1686—1693; daarop volgde later de Bibliothèque choisie, 1703—1713, die van 1714—1727, in plaats van «choisie», «ancienne et moderne» heette (1). Verder zag van 1694—1698, 4 vol. in-8°, het licht te Rotterdam en te Berlijn: Nouveau Journal des Savants, dressé à Rotterdam par le sieur C. Door de initiaal C. wordt Etienne Chauvin aangeduid, een zeer geleerd refugie, die met Bayle zoo nauw verbonden was, dat hij gedurende eene ziekte van dezen zijne lessen waarnam (2).

Tot de tijdschriften, die aan de «Nouvelles» hun ontstaan te danken hadden, kan men nog brengen: De Boekzaal van Europe, in 1692 begonnen door onzen praeceptor en notarius publicus, Petrus Rabus; in 1702 voortgezet onder den titel: Tweemaandelijke uittreksels, heet het sedert 1715 de Boekzaal der geleerde wereld, die de ouderen onder ons zich nog allen uit hunne jeugd herinneren (3).

Aan onzen Bayle komt de eer toe, den eersten stoot hier te lande gegeven te hebben aan eene beweging, die

(1) Hatin, Histoire. Tom. II. pag. 246 v. v.

(2) Hatin, Bibliographie. p. 34.

(3) Zie over hem o. a. Saxe, Onomasticon litt. Tom. V. p. 423, van der Aa in voce en mijne Geschiedenis van het Erasmiaansch Gymnasium, p. 46, noot 3.

Koenen zegt in zijne Geschiedenis der Fransche vluchtelingen in Nederland. Leiden 1846, p. 248 v. omtrent de «Nouvelles», dat hun groote invloed ook is gebleken uit de navolging, die zich weldra vertoonde in de Fransche tijdschriften van van Effen (Le Journal littéraire; le Courier politique et galant; le nouveau Spectateur françois) en verder voor onze taal in de Republiek der geleerden (1710—1748) en in andere tijdschriften van latere jaren.

al grooter en grooter afmetingen heeft aangenomen en — Rotterdam was toenmaals het middelpunt van het nieuwe licht in de wereld des geestes. Onmogelijk is het, in dit bestek alles op te nemen — het is reeds boven opgemerkt — wat nog binnen den kring zijner onvermoeide werkzaamheid lag, maar ik mag ook niet van Bayle afstappen, zonder nog van enkele zijner geschriften melding te hebben gemaakt, die op zijn leven een overwegenden invloed hebben uitgeoefend.

Toen in 1680 een komeet verscheen en de goede gemeente daarin een teeken zag van Gods toorn over de zondaars, schreef Bayle onder de mom van een vurig Katholiek een artikel, dat hij in het eenige Fransche journal van dien tijd (1) trachtte geplaatst te krijgen. Dit gelukte hem echter niet, o. a. omdat de censuur het verbood. Hij nam het meê naar Rotterdam, waar Leers het drukte (onder den titel van: *Lettre à M. L. D. A. C., docteur de Sorbonne*), ofschoon op den titel staat: *A Cologne, chez P. Marteau, 1682* (2).

Evenals tegen het bijgeloof, vatte hij ook de pen op tegen de dweepzucht van den Jezuïet Louis Maimbourg, die de reeds zoo ongelukkige Hugenootten in zijn: *Histoire du Calvinisme* gehaat en belachelijk trachtte te maken en schreef eene *Critique générale* van dit werk, die, hoewel volstrekt niet hatelijk, zoozeer den toorn van den

(1) *Le Mercure galant*. «Le prototype des petits Journaux», zegt Hatin, *Bibliographie*, p. 24. Het leefde van 1672—1820 (1772 vol.).

(2) Hij veroorloofde zich in dit werkje allerlei uitvallen tegen Franschen, Oostenrijkers, e. a. Men werd even bang voor het boek als voor de komeet, zegt Disraeli, en het werd verboden.

De kometen van 1680, 1681 en 1682 brachten Baltasar Bekker, predikant te Amsterdam, tot het schrijven van zijn beroemd boek *Onderzoek van de Betekeninge der Kometen*. Leeuwarden, Hero Nauta, 1683.

eerwaarden Pater opwekte, dat hij van den koning verlof ontving om het boek door beulshanden op de Place de Grève te laten verbranden, een maatregel, waardoor het debiet natuurlijk zeer bevorderd werd (1). Een toeval bracht den waren schrijver aan het licht. Na een weerlegging van het werkje: *La France toute Catholique*, waarin een bekend Hugenoot, Gautereau, Lodewijk XIV als onderdrukker der ketterij had verheerlijkt, schreef hij zijn: *Commentaire philosophique sur ces paroles de J.-C., Contrain-les d'entrer*, dat in 1686, zooals het heette, te Canterbury verscheen. Dat hij allen dwang in geloofs-zaken verfoeide en op goede gronden het «*compellite intrare*» bestreed, behoeft wel geen betoog: het boek is dan ook in 1715 te Rome op den Index geplaatst.

Hoeveel moeite Bayle zich ook gaf om den straks genoemden *Commentaire philosophique* voor het werk van een «*bon Wallon de Cantorbéry*» te doen doorgaan, het scherpziend oog van den heftigen Jurieu, die verdraagzaamheid en onverschilligheid in godsdienstzaken op één lijn stelde, had den waren schrijver gevonden en deze doopte zijn pen in gal. Het antwoord bleef niet achterwege: onder den pseudoniem Jean Fox de Bruggs gaf Bayle een *Supplément du Commentaire philosophique*, (Hamburg, 1688).

Al hooger en hooger liep het geschil tusschen de twee ambtgenooten: de laster wist zelfs later een grond voor Jurieu's haat tegen Bayle te vinden in eene ongeoorloofde verhouding tusschen dezen en de echtgenoot van genen (2).

(1) Basnage de Beauval verhaalt dat Jurieu's haat tegen den jongen filosoof van dien tijd dagteekent. — *Invidet qui minor est.*

(2) Dit praatje kwam het eerst in de wereld door den Abbé d'Olivet in zijne *Lettre à M. le Président Bouhier*. Paris, 1739. Dat het geen weerlegging behoeft, hebben wij boven gezien. Bas-

Maar de bekende dweepzucht en ijdelheid van Jurieu maken, dat wij de oorzaak van zijn afkeer niet behoeven te zoeken in dergelijke vergrijpen, welke lage zielen altijd bij de hand hebben, als een groot man moet vernederd worden.

Jurieu had in de Openbaring van den Apostel Johannes, waarin men reeds alles heeft weten te lezen, gevonden, dat in 1689 de vervolgingen der Hugenooten ophouden en zij spoedig in zegepraal naar Frankrijk zouden terugkeeren, en hij was zoozeer overtuigd van de waarheid zijner ontdekking, dat hij reeds bij voorbaat ieder, die hierin niet geloofde, voor een goddelooze, ja zelfs voor een godloochenaar schold. Het jaar kwam en de ommekeer kwam niet op de vreedzame wijze, welke hij zich had voorgesteld: daarom, meende hij, moest men naar de wapenen grijpen om Gods wil te vervullen. En Bayle? Hij had het tegendeel in zijn *Commentaire philosophique* betoogd, en hij bleef ook nu nog de apostel des vredes en der verdraagzaamheid (1).

nage in de boven aangehaalde «Eloge» p. 555 erkent, dat Bayle soms in zijne werken ten opzichte van de vrouwen de grenzen der welvoegelijkheid is te buiten gegaan, maar, zegt hij verder, «s'il avoit eu l'usage du monde poli, qui ne s'acquiert pas dans la solitude et la retraite du cabinet, il auroit badiné avec plus de retenuë et enveloppé plus délicatement certaines choses qu'on peut faire entendre finement sans qu'il soit besoin de les dire».

(1) In de eerste uitgave van *La France protestante* komt een art. over Jurieu voor, dat Sepp l.l., p. 141, zeer prijst. Ik heb alleen de tweede te mijner beschikking, die nog niet tot hem gevorderd is.

Het oordeel s. v. Bayle luidt aldus:

«Cependant l'ardeur, qu'il apportait dans la polémique et la liberté de ses jugemens, lui attirèrent des adversaires.. particulièrement le pasteur Jurieu, dont il avait blessé la rigide orthodoxie, dont il eut le tort de blesser aussi l'amour-propre. Ces deux hommes savants et religieux, tous deux d'un singulier mérite, tous deux

Zoo stonden de zaken tusschen de twee professoren der Illustre School, toen in 1689 of 1690 een boekje in 12° verscheen, getiteld: Avis important aux refugiez sur leur prochain retour en France, waarin de spot gedreven werd met de door Jurieu opgewekte hersenschimmige verwachtingen. Nu was het drukkende juk van vooroordeel en bijgeloof afgeschud, zoo luidde het in de aan een Hugenoot gerichte brieven, maar zijne geloofsgenooten mochten zich vóór hun terugkeer wel ontdoen van hun satirieken en republikeinschen geest, want het onbepaalde gezag des konings moest erkend worden, en spotschriften, noch oproerige libellen mochten langer Lodewijk XIV beledigen. Daarom vermaande hij tot gematigdheid en lijdzaamheid, zooals de eerste Christenen die beoefend hadden, waaraan hij allerlei raadgevingen knoopte voor hun toekomstig geluk.

Razend was Jurieu, die in Bayle, schoon deze het bleef ontkennen (1), den schrijver zag. «Écrasez l'infâme» bleef in 't vervolg zijn levensdoel: zoo 't met de pen niet gelukte, dan met het wapen der kerkelijke of wereldlijke overheid (2). In zijn Examen de l'Avis verklaarde hij zijn

amis de la liberté et ayant souffert pour elle, mais l'un avec un esprit froid, autoritaire, violent, l'autre avec des idées larges, tolérantes et légèrement ironiques en vinrent à une guerre ouverte et déplorable . . .»

(1) Sainte-Beuve, die o. a. in zijne Portraits littéraires. Paris 1876. Tom. I. p. 364 v. v. over Bayle handelt, noemt dit het treurigste punt uit zijn leven, hetzij dit werk inderdaad door hem geschreven is, hetzij hij het enkel heeft herzien en laten drukken. In de Revue des Deux-Mondes (décembre 1835) heeft deze talentvolle schrijver gehandeld: Du génie critique de Bayle en ook verder heeft hij hier en daar in zijne Causeries du Lundi hem ter sprake gebracht.

(2) Men vindt in de Actes du Consistoire de l'Eglise Wallonne de Rotterdam bijna op elke bladzijde de bewijzen voor den invloed, dien Jurieu op den kerkeraad uitoefende om Bayle onschadelijk te maken.

ambtgenoot ook betrokken in de dwaze ontwerpen (Huit Entretiens) van Gaudet, waarover boven is gesproken. Bayle antwoordde (La Cabale Chimérique. Rotterdam, 1691) op al het hem ten laste gelegde en bewees, dat zijne ongodsdienstigheid eigenlijk hierop neêrkwam, dat hij niet geloofde in al de voorspellingen, wonderen en openbaringen van zijn tegenstander; waarop in hetzelfde jaar nog La Chimère de la Cabale de Rotterdam volgde. Gaarne bezigde hij verder het wapen van den spot. Zoo betoogt hij in: Janua Coelorum Reserata, (De hemelpoort geopend), te Amsterdam in 1692 verschenen, dat de Waalsche predikant en hoogleeraar lang niet zoo onverdraagzaam is als men wel zou denken, omdat, zooals uit zijn Vrai système de l'Eglise blijkt, deze de poorten des hemels niet alleen voor Joden en Mohammedanen, maar zelfs voor heidenen openstelt.

Na een korten wapenstilstand viel Bayle op nieuw Jurieu aan in zijne Nouvelle hérésie dans la Morale etc. Rotterdam, 1694 en wel op grond van twee preeken, door dezen 24 Januari en 21 Februari 1694 gehouden over Psalm 139, vers 21 en Matth. V, vers 44, waarin het bewijs (hetwelk uit de genoemde plaats in Matth. zeker moeilijk is af te leiden) geleverd was, dat men zijn naaste mag haten (1).

Enkele geschriften, van minder belang voor deze hevige geschillen, heb ik achterwege gelaten: welk een klove er bestond tusschen de twee vroegere vrienden en hoeveel ellende die verbittering over Bayle bracht, weten wij.

Het is er ook ver af, dat ik al zijne overige werken in

(1) Gelukkig waren deze toespraken niet uitgegeven en had Jurieu gelegenheid om het gesprokene woord te verloochenen.

Jurieu's denkbeelden zijn echter dezer dagen in eene te 's Hage gehouden socialisten-vergadering weer opgevat door Mr. S., die verkondigde, dat Jezus wel gezegd had: hebt *uw* vijanden lief, maar *niet*: hebt *mijn* vijanden lief.

het Latijn of Fransch geschreven, en met uitzondering van zijn Dictionaire (1) alle anoniem uitgegeven, ter sprake heb gebracht: er ontbreken nog zeer vele aan de opgegevene. Daarenboven vond men bij zijn dood nog een tal van manuscripten, die, volgens het tusschen October en December 1706 verledene testament, aan zijn neef Bruguière kwamen met eene som van *f* 10,000. Zijn executeur-testamentair Basnage ontving zijn theologische boeken en de overige vermaakte hij aan de familie Paets (2).

(1) Alleen op uitdrukkelijk verlangen van den uitgever liet hij bij de uitgave van dit reuzenwerk zijn naam op den titel plaatsen.

Zelfs het *Projet et fragmens d'un dictionaire critique* (de prospectus), bij Reinier Leers 1692, waarvan een exemplaar zich in de Bibliotheek der gemeente bevindt, is anoniem uitgegeven. Eene recensie daarvan treft men aan in de Boekzaal van Europe voor Sept. en Oct. 1692 p. 300 v.v.

Een enkel proefje daaruit wil ik mijnen lezers niet onthouden. Naar aanleiding van het artikel Erasme wordt ook verhaald, hoe Scaliger Sr. vuur en vlam spuwde en hoe onze Rotterdammer hem niet beantwoordde, zeggende alleen, dat het eens anders werk onder Scaligers naam was en hoe hij al de scheldreden van Scaliger overal liet opkopen en verbranden, en dat Scaliger van zijn kant zich wel met Erasmus wilde verzoenen en in dien geest bij zijn dood een vers maakte.

«Laten de geleerden hier uit leeren (gaat de recensent voort), elkander niet al te veel met *appelteve-taal* te bombarderen.

«Nog is er een gemeen praatje, 't welk de heer Bayle onderzoekt, namelijk, dat Erasmus in zijn kindsheid zeer bot van verstand was. Hij leerde wel 7 jaren over 't AB, zegt het gepeupel der Rotterdammers, als het haar zelven over haar stomphed in 't leeren troosten wil. Dog dat dit valsch is, kan de heer Bayle . . . bewijzen».

(2) Zie: *La France Protestante*. Tom. I, p. 1076. De wettigheid van dit testament, dat ik hier ter stede niet heb kunnen vinden, werd betwist door zijne bloedverwanten in Frankrijk, op grond dat een refugié over zijne goederen geen vrije beschikking had. Dit be-
weren was geheel in den geest der tegen de hervormden uitge-

En is nu de erfenis, die hij ons nagelaten heeft, die van een atheïst, zooals hij, met zoo vele groote mannen voor en na hem, die voor de menschheid nieuwe wegen openden, gedurende zijn leven bij velen heette?

Zelfs de Jezuiet Joseph de Maistre († 1821), die vooral tegen de atheïsten en filosofen der 18de eeuw optrad, zegt: «Bayle même, le père de l'incrédulité moderne, ne ressemble point à ses successeurs: il nie moins qu'il ne doute, il dit le pour et le contre; souvent même il est plus disert pour la bonne cause que pour la mauvaise» (1).

De dialektiek werd, zoowel door zijne betrekking als professor philosophiae als door zijn persoonlijken aanleg, een hartstocht voor hem en zij deed zeker wel eenige schade aan zijn litterarisch talent. Bij hem vindt men noch poëzie, noch welsprekendheid: hij deelt met kwistige hand uit de schatten zijner kennis meê, hij ontleedt en overweegt het voor en tegen, zonder dat het hem echter ooit aan geest ontbreekt.

Zoo heeft La Fontaine een niet onaardig oordeel uitgesproken over zijn strijd met Le Clerc in deze twee regels:

«C'est que l'un (Le Clerc) cherche à plaire aux sages,
L'autre veut plaire aux gens d'esprit».

Hem is het filosofisch fanatisme vreemd, dat het eigendom is van Voltaire en zijne volgelingen (2).

Een eigen stijl kent Sainte-Beuve, wien zeker in dezen vaardigde Edicten en toch wees het Parlement van Toulouse — het is mij hoogst aangenaam, dit ter eere van dit lichaam te kunnen vermelden — den eisch van de hand met de woorden: «Qu'un tel homme ne peut être regardé comme un étranger».

Vicit vim virtus!

(1) Vgl. Sainte-Beuve l. l. p. 378.

(2) Voltaire's oordeel luidt als volgt: «Ses moeurs n'étaient pas moins respectables que son génie. Le désintéressement et l'amour de la paix comme de la vérité étaient son caractère; c'était une âme divine».

boven allen het oordeel toekomt, hem niet toe: anders, meent deze auteur, zoude hij zoovele schrijvers niet kunnen beoordeeld hebben en had hij ons zeker niets dan één of twee essais nagelaten (1).

Maar, was hij geen fanatiek wijsgeer en wilde hij geen dweperij op kerkelijk gebied, dat hij een godsdienstig man was, bewijst niet zoozeer de wijze, waarop hij zich van zijne kerkelijke plichten kweet — waarop hij zich in den strijd met Jurieu beriep — maar veeleer zijn geheele leven en bovenal de wijze, waarop hij het onrecht, hem door de vroede Regeering van Rotterdam aangedaan, wist te dragen.

Zijn scepticisme heeft hem veel kwaad berokkend, maar wat is een meer positief kwaad, «twijfelen of dogmatiseeren»? vraagt Disraeli.

Reeds al te veel ruimte heb ik gevraagd voor den grootsten hoogleeraar der Rotterdamsche Illustre School, of liever voor den eenigen man onder hen, die is blijven voortleven — al is het niet te Rotterdam.

De overigen kunnen binnen een veel kleiner bestek behandeld worden. Zeker is dit het geval met Jurieu (2), met wiens eindelooze twistgeschriften en theologische werken het hier de plaats niet is, den lezer lang bezig te houden.

(1) Sainte-Beuve betreurt het, dat Bayle zich niet langer te Parijs in de letterkundige kringen van dien tijd heeft kunnen bewegen en hij berispt zijn «façon de parler, sinon provinciale, du moins gauloise par plus d'une phrase longue, interminable, à la latine, à la manière du XVIe siècle, à peu près impossible à bien ponctuer.»

(2) In de R. d. V. heet hij altijd Jurieux: vroeger heb ik reeds opgemerkt, dat hij eigenlijk wel Injurieux had mogen heeten. Bayle noemt hem in het bekende artikel van zijn Dictionaire «Jeanne la Papesse», dat geschreven heet om hem te plagen, «un ministre qui n'est pas des plus traitables» en waarlijk niet ten onrechte.

Enkele bijzonderheden uit zijn leven en werken mogen echter niet ontbreken, om het vroeger stuksgewijze omtrent hem medegedeelde aan te vullen en verstaanbaar te maken.

Hij was te Mer, een plaatsje dat thans ruim 4000 zielen telt, gelegen in het arrondissement Blois, 24 December 1637 geboren. Evenals zijn vader, werd hij daar predikant, na in ons vaderland en in Engeland zijn studiën te hebben voltooid.

Reeds in 1667, toen hij nog te Mer bij de Hugenooten zijn dienstwerk verrichtte, wenschte men hem hier bij de Waalsche gemeente te beroepen, maar hij vond het ordinariis-tractement van *f* 600 te klein en de Vroedschap vergunde daarom aan dat consistorie, hem gedurende het leven van Ch. de Rochefort, nog jaarlijks 500 Carolusguldens van 20 stuivers het stuk, meer te geven, welke som zou gevonden worden uit de reventus en verkoop van de graven in de Waalsche kerk (1).

Hij bleef echter toen in zijn vaderland, waar hij te Sedan in 1674 predikant en Hoogleeraar in de Theologie en het Hebreeuwsch werd. In 1681 moest ook hij uitwijken. Toen hij nog beroepen predikant hier was, werd hij «besoliciteert van de Magistraat van Groningen» en daarom gaf men hem den titel van Professor, al dadelijk met eene bezoldiging van *f* 500 (2), terwijl hem nog

(1) R. d. V. 21 Februari 1667.

(2) R. d. V. 12 Januari en 3 Februari 1682. Jurieu had mogelijk zijne bevordering in de kerk en in de school te Rotterdam te danken aan Bayle, zegt Ypey l.l. II, p. 56, na vooraf aangetoond te hebben, dat Bayle zijn hoogleeraarsambt aan Jurieu eigenlijk niet te danken had.

In de Mémoires inédits et opuscules de Jean Rou, avocat au parlement de Paris (1659), secrétaire-interprète des États Généraux de Hollande depuis l'année 1689 jusqu' à sa mort (1711), die in 1857 te Parijs door F. Waddington zijn uitgegeven, Tom. I. p.

daarenboven — wel een bewijs, welk een aangenaam persoon hij hier was — *f* 315 (oorspronkelijk Bayle's geheele jaarwedde) toeleigde, ter vergoeding van «zware reijs- en teercosten» en omdat eenige zijner goederen en meubelen op reis «gespolieert» waren (1). Hij moest zich van zijn kant verbinden om de eerste 12 jaren den dienst in de Waalsche kerk waar te nemen en wekelijks twee publieke lessen te geven, van welke hem één werd geschonken in de week, waarin hij moest prediken.

Jurieu heeft, zoowel in Frankrijk als hier te lande, de zaak, waaraan hij zijn leven gewijd had, met woord en daad gediend. Wat hem heilig was, werd door Bayle afgekeurd: was deze de apostel van verdraagzaamheid,

184, verhaalt de schrijver, hoe hij zich drie of vier dagen te Rotterdam heeft opgehouden en hoe hij gedurende dien tijd met Paets de grondslagen heeft gelegd van de Illustre School ten gunste van Jurieu en Bayle. Volgens zijn verhaal — waarin trouwens de ijdelheid van den Franschman niet te miskennen valt — had Paets, op zijne aanbeveling, om Jurieu, die reeds hoogleeraar was, ook dien titel te kunnen aanbieden en hem daardoor tevens als predikant voor Rotterdam te winnen, zijn voorstel tot het stichten onzer school gedaan en werd vervolgens door Jurieu Bayle, als filosoof en philoloog (?), bewogen om zijn ambtgenoot ook hier te worden.

(1) R. d. V. 27 Juni 1682. Dat hij een grooten naam ook in ons land had, blijkt ten overvloede hieruit, dat Veselius en hij in 1683 met de *la Prix* voorgedragen werden als buitengewoon hoogleeraar aan de Hoogeschool te Franeker, nadat hij in het vorige jaar met Vitringa en Tilemann voor een professoraat in de Theologie in aanmerking gekomen was. Zie W. B. S. Boeles, Frieslands Hoogeschool, enz. Dl. II., p. 231 en 290. De bijzonderheid, dat Bayle in 1684 (29 Maart) een professoraat in de philosophie te Franeker werd aangeboden, vindt men ook vermeld bij Boeles Dl. II., p. 309, die mededeelt dat de nominatie, na Wubbena's dood, bestond uit Bayle, Jac. Oldenborgh en El. van Steenborgh. De jaarwedde bedroeg *f* 700, maar Bayle bedankte spoedig.

Jurieu was in de hoogste mate onverdraagzaam jegens allen, die zijne dogmatiek niet voor de eenig ware hielden. Hij was een geboren dogmaticus en deze is schier niet denkbaar zonder den lust en de kracht om anderen, die zijn stelsel of stelselzucht bestrijden, te vuur en te zwaard te vervolgen (1). Wat hij in Frankrijk afkeurde, bracht hij op Nederlandschen bodem in toepassing. Hij was aanstonds en altijd gereed om het harnas aan te trekken en den strijd, al was het slechts met de pen, te beginnen. Hem op zijn langen weg te volgen, ligt niet in mijn plan, vooral niet, omdat hij, evenals Bayle, een groot aantal geschriften heeft achtergelaten, met dit onderscheid alleen, dat de zijne schier niet meer gelezen worden, behalve door hen, die de geschiedenis van de theologische wetenschap en van hare strijdlustige beoefenaars wenschen te kennen.

Zij volgden elkander dan ook van 1683 tot 1685 zoo spoedig op, dat, naar men zeide, de Protestanten meer tijd noodig hadden om ze te lezen dan hij om ze te schrijven. De lijst zijner geschriften telt meer dan zestig nummers. Vooral zijn *Politique du clergé de France*, in 1680 te Amsterdam verschenen, maakte een diepen indruk en is, naar men wil, vooral de oorzaak geweest, dat hij zijn vaderland moest verlaten. Doch hij vergat zijn arme, verdrukte broeders geenszins, ook toen hij hier te lande niet alleen vrijheid voor zijn geloof en geweten, maar zelfs een onbezorgd leven en een eervolle plaats in de maatschappij gevonden had!

Toen de opstand in de Cevennes losbarstte, hielp hij de rampzalige Camisards met daad en woord (2) en hij

(1) Saxe noemt hem in zijn kort levensbericht niet onaardig: (Pars V, p. 196) *Theologus Calvinianus et Philologus Roterodamensis*.

(2) In 1687, zegt van der Aa, sub voce, deed de Fransche Regeering pogingen om hem op te lichten.

aarzelde niet, openlijk hun gedrag goed te keuren en voor hen te bidden, ofschoon Basnage, zijn ambtgenoot, dit ten zeerste afkeurde, misschien overeenkomstig den wensch of het gebod der overheid, die reeds vergeten had, hoe hare vaders indertijd hunne vrijheid dankten aan revolutie, aan verzet tegen den wettigen vorst, die 's menschen hoogste goederen niet wilde eerbiedigen.

De ellende der Hugenooten was waarlijk hoog gestegen. Niet alleen de herroeping van het edict van Nantes had duizenden bij duizenden hun vaderland doen verlaten om, evenals een eeuw vroeger de Vlamingen uit Zuid-Nederland, hier een toevluchtsoord te zoeken, maar de afschuwelijke wreedheid van Louvois, die in 1689 den Palts tot een woestenij maakte, had nog een tallooze menigte naar hier en elders, vooral naar Engeland gevoerd. Van alle kanten gingen er in de Protestantsche wereld stemmen op en schier overal vormden zich vereenigingen om hen te ondersteunen. Kerkelijke (1) en wereldlijke overheden sloegen de handen ineen om te helpen, al was het niet altijd uit onbaatzuchtige, Christelijke liefde.

Aller oog was gevestigd op onzen grooten Willem III: hij en hij alleen kon en moest helpen, zoo meende men, hij de vorst, wiens leven gewijd was aan de vernedering

Dat o. a. de Fransche gezant, d'Avaux, niet bijzonder met hem ingenomen was, mag men zeker hieruit opmaken dat hij, toen er een penning ter eere van Jurieu geslagen was, er een liet vervaardigen om hem te bespotten. Zie G. van Loon, Beschrijving der Nederlandsche Historie-penningen, Dl. III., p. 352 en 353.

Het archief onzer gemeente bezit vier portretten van hem in zwarte kunst. Tot zinspreuk had hij «Spe fati melioris alor» (Ik leef in hoop op beter).

(1) Men vindt in de Acta van den kerkeraad der Nederduitsch-Gereformeerde Gemeente te dezer stede hunne belangen meermalen ter sprake gebracht.

van den trotschen veroveraar. Op hem moest men werken, zoo dachten vooral de uitgewekenen te Londen en hunne hoofden, de predikanten; zij stonden steeds in nauwe betrekking tot Jurieu. Hun vast vertrouwen was gevestigd op den vrede, die, te Rijswijk in 1697 gesloten, allen teleurstelde, want men achtte geen vrede wenschelijk of mogelijk zonder vrijheid van godsdienstoefening, ook in Frankrijk. Maar, zelfs Lodewijk XVI zwoer nog bij zijn troonsbeklimming, dat hij de ketters in zijn rijk zou vervolgen en kort vóór de groote Staatsomwenteling werd er nog jacht gemaakt op de afvalligen (1). Jurieu werkte op de zoogenaamde parlementaire partij in zijn vaderland, aan welke wel, als ware zij gestorven, het zwijgen was opgelegd, maar waaruit het leven nog lang niet geweken was.

Geen poging baatte: macht gold boven recht. Is het wonder, dat er zich een hevige twist ontspon tusschen den vurigen Protestantschen prediker en het hoofd der Katholieken, Bossuet, die zich tot de Roomschegezinden en Jacobieten in Engeland richtte en zoo de pogingen van onzen Stadhouder trachtte te verijdelen?

Nu alle bezadigde plannen dreigden schipbreuk te lijden, kwam Jurieu, evenals zoo menig dweper voor en na hem, tot mystische droomerijen, tot chiliastische visioenen, wier troebele bron het duistere boek der Openbaring was.

Evenals voor alle secten, die zich van de Katholieke kerk afscheidden, was voor hem Babel Rome en de overspeelster de Pauselijke kerk. Evenals er slechts één monarchie, de Romeinsche, bestond bij Christus' eerste komst, zoo moest er ook slechts één zijn bij zijn terugkeer hier op aarde. In Frankrijk meenden vele Katholieken

(1) Een keurig en boeiend geschreven schildering van het lijden der Hugenooten in die dagen vindt men in Jarousseau, *Le pasteur du désert*, par Eugène Pelletan. Paris 1877.

in den allerchristelijksten koning dien wereldbeheerscher te vinden en de Hugenooten, van den vaderlandschen bodem verdreven en heinde en verre verspreid, weenende als vroeger de kinderen Israëls aan de oevers van den Eufraat, over hunne ballingschap in kille en vochtige oorden, vertrouwden, door de vurige taal van mannen, als Jurieu, bezield en verbitterd, dat de Heer spoedig zou komen om aan gewetensdwang en dwingelandij een einde te maken (1). Zelfs Jurieu's echtgenoot bleef niet achter: zij sterkte haren man in het vaste geloof aan hetgeen hij in zijn bijbel gelezen had.

Is het wonder dat, waar Bayle met dit geloof in de spoedige komst van het duizendjarige rijk spotte, zijn prikkelbare ambtgenoot, wiens ijdelheid zelfs ook door zijne vurigste verdedigers erkend wordt, zich diep gekrenkt gevoelde?

Dat Bayle niet de eenige was, die zich aan zijne stoute beweringen ergerde, blijkt hieruit, dat zelfs de Synode

(1) Het best en kortst vindt men zijne denkbeelden uitgedrukt in den langen titel van een zijner groote werken. Het heet: *L'accomplissement des Propheies, ou la Délivrance prochaine de l'Eglise. Ouvrage dans lequel il est prouvé que le Papisme est l'Empire Anti-Chrétien que cet Empire n'est pas éloigné de sa ruine, que cette ruine doit commencer dans peu de tems; que la persécution peut finir dans trois ans et demi. Après quoy commencera la destruction de l'Antéchrist, laquelle se continuera dans le reste de ce siècle et s'achèvera dans le commencement du siècle prochain, et enfin le règne de J.-C. viendra sur la Terre.* Rotterdam, 1686. 2 vol. 12°. De denkbeelden, hierin ontwikkeld, gaf hij ook ten beste in een boekje, genaamd: *Avis à tous les Chrétiens.*

Dwaas is het zeker om, met sommige hervormde geestdrijvers van latere dagen, in de groote Fransche omwenteling, die ruim een eeuw later losbarstte, en in de vernedering van Pius VII door Napoleons ijzeren hand, de vervulling van Jurieu's prophetieën te zoeken en te vinden.

van Noord-Holland in 1686 de zaak gewichtig genoeg achtte, om haar op de jaarlijksche vergadering der Waalsche Kerken, te Balk in Friesland gehouden, aanhangig te maken (1).

Een van de zwartste bladzijden uit Jurieu's levensboek mag zeker die heeten, waarop zijne handelwijze jegens Bayle geschreven staat. Toen hij de overige geschriften van zijn tegenstander niet voldoende achtte om dezen ongelukkig te maken, zoog hij al het kwade wat voor een kerkeraad dier dagen te vinden was, uit het boekje over de komeeten en gebruikte hij dit lichaam om den ongeloovige bij de Vroedschap, wier meerderheid sinds 1692 prinsgezind was, aan te klagen (2).

«Jurieu — zegt Sepp (3) — heeft geen werk nagelaten, dat nog het sieraad is eener boekverzameling en in zoo wezenlijke behoeften voorziet, als Bayle's *Dictionnaire*. Toch was ook de Rotterdamsche leeraar een man van verdiensten, een wel onderwezen en onderwijzend theoloog» (4), maar «Jurieu, dogmaticus en polemicus, naar aanleg, roeping en plaats, kan niet dulden, dat

(1) Te Balk benoemde men vier kerken, die den volgenden zomer aan de Synode te Middelburg verslag deden van haar onderzoek omtrent hetgeen in zijn werk voorkwam, strijdig met de grondwaarheden des Christendoms. Er werd wel het een en ander in gevonden, dat onvoorzichtig of berispelijk gezegd mocht heeten, maar het hoogste college in Waalsche kerkzaken sprak hem in allen gevalle vrij van «onrechtzinnigheid». Vgl. Koenen, l. l. p. 423 v.

(2) Dat Bayle het dreigende gevaar reeds voorzien had, blijkt uit de plaatsen aangehaald bij Ypey, Dl. II, p. 58.

(3) L. l. p. 139 en 140.

(4) Van hem is het zeker — en van Bayle meer dan waarschijnlijk, — dat het Fransch, in plaats van het Latijn, de taal was, waarin zij hunne lessen gaven.

Bayle's tolerantie voor eene deugd, zelfs voor een karaktertrek der evangeliebelijdenis geldt».

Nog een paar bijzonderheden ten slotte.

Zijn uiterste wil, den 24 September 1707 voor den notaris Gommer van Bortel (1) verleden, berust hier ter stede. Deze gaf nog tot eenige moeilijkheden aanleiding. Jurieu had — zoo leest men in de Resolutiën der Vroedschap van 12 en 26 Juni 1713 — een mutueel testament gemaakt en zijne bibliotheek aan de stad gelegateerd, onder voorwaarde dat deze zou worden bewaard onder het opzicht van het Consistorie van de Waalsche kerk en dat zijne vrouw zou genieten het tractement, dat aan de weduwen van Duitsche predikanten werd gegeven. Nu had «desselfs weduwe nae sijn doot dese dispositie gerevoceert en de executeuren werden gepresseert om de Bibliotheecq te verkoopen». Het Consistorie richtte de vraag tot de Vroedschap, hoe het in dezen te handelen had, en men zag van het legaat af.

Hij stierf kinderloos 11 Januari 1713 (2). Zijn lijk werd 5 dagen later in de Waalsche kerk (predikantenkelder) bijgezet. Zijn vrouw overleed in Engeland, waarheen zij de geestdrijvers (kwakers?), wien zij altijd een goed hart had toegedragen, gevolgd was (3).

(1) Hij was tegelijk translateur uit zeven talen, zie G. Hornii Poëmata. Rott. 1717. p. 406.

(2) Zijne woning stond op de Hoogstraat naast de Walenkerk.

(3) Chauffepié, Dict. historique et critique, 1753 geeft aan het slot van zijn uitvoerig en belangrijk artikel over Jurieu (Tom. III, p. 82) het volgende omtrent Hélène du Moulin (zijne vrouw en volle nicht): «Comme elle avoit l'imagination fort vive et qu'elle aimoit le merveilleux en tout, elle ne contribua pas peu à rendre Mr. Jurieu un peu plus crédule qu'il ne l'étoit naturellement et plus vif dans ses démêlés, qu'il ne l'auroit peut-être été». Volgens noot (ii) heeft hij haar overlijden in Engeland, bij «les prétendus Inspirés, qui y ont fait tant de bruit», ontleend aan een Mémoire

Maar het wordt eindelijk tijd om ons geschiedverhaal te vervolgen.

Johannes Texelius, die, van Capelle a/d. IJsel naar deze stad beroepen, hier sedert 12 Febr. 1668 als predikant werkzaam was, ontving in 1687 verlof om publieke lessen te geven in de Capelle, onder den titel van Professor Linguae Graecae et Eloquentiae (1), welken hij den 3 Juli 1706 verwisselde met dien van Theologiae et Linguarum, nadat hem reeds vroeger, als aan Silvius, zijn ambtgenoot, 100 rijksdaalders tot jaarwedde waren toegelegd (2).

Misschien is de reden, waarom hij van het onderwijs in de eloquentie en de daarmede zoo nauw verwante Grieksche taal afzag, te zoeken in eene botsing tusschen twee eloquente heeren, van wie de een Jur. Utr. Doctor was, die zooals meer bij dergelijke zaken geschiedt, het pleit won (3).

Ms. — In de «Actes du Consistoire de l'Eglise Wallonne de Rotterdam», van 20 Juli 1710, (reeds boven aangehaald) heet het nog omtrent hare verhouding tot deze «inspirés», «qu'elle les attiroit en cette ville, qu'elle les recevoit chez elle et que même elle fréquentoit les assemblées de ceux qui estoient venus icy depuis quelque temps».

(1) R. d. V. 10 Febr. 1687. Zijn aanstelling tot dit ambt is in extenso opgenomen in de Resolutiën en Dispositiën van Burge-meesteren. Reg. 3, f°. 133 verso.

(2) R. d. V. 29 April 1694 en 16 April 1698.

(3) Wanneer het gebeurde — merkt Sepp, Godgeleerd Onderwijs in Nederland, Dl. II, p. 141, op — dat een van de predikanten naar elders beroepen werd en het van belang scheen, hem voor de dienst der Gemeente in Rotterdam te behouden; of wanneer bij tijden van staatkundige woelingen deze of gene hunner bijzonder welgevallig was in de schatting der bovendrijvende partij, bekwam hij den titel, ik had er moeten bijvoegen: vielen hem al de voordeelen van het professoraat toe. Ze waren vele: de benoemde ontving *f* 600 tractement boven zijn predikantshonorarium, en — het kan wezen dat het bij enkelen gegolden heeft — zijne vrouw werd *Mevrouw* genoemd, terwijl de zusters collega wier echtgenooten geen professor heetten, met den bescheiden naam van

Die advocaat heette Mr. François van Hessel (in de Resol. der Vroedschap heet hij van Hessen), geboren burger dezer stad (1), een man, die bewees zijn wereld te verstaan, toen hij der Vroedschap aanbood, «om in de historien en eloquentie publijcque lessen te doen buyten eenige kosten vande stad», mits «hij met het character van Professor wierde gehonoreert».

Zijn verzoek werd ingewilligd, nadat Burgemeesteren zich «op zijne studiën en bequaemheyt hadden geïnformeert» en hij zich voor minstens vier jaren had verbonden (2).

Van Texelius heb ik niet veel meer te zeggen dan dat hij hier leefde (3) en leeraarde, een vrouw nam, genaamd Elisabeth van Pelt, en stierf op 31 Mei 1726, 88 jaren oud (4).

Zijn mededinger François van Hessel of, zooals hij in de geleerde wereld heette, Franciscus Hesselius, Rotterdammer van geboorte, heeft een goeden naam achtergelaten, doch niet zoo zeer door zijne juridische geschriften als wel door

Juffrouw tevreden moesten zijn. Is het al niet om der wille der wetenschap, gewis om der wille dier broeders en zusters is het ons aangenaam, dat vele hunner en harer de begeerde onderscheiding genoten hebben.

(1) Hij werd 1 Febr. 1680 in de Groote Kerk gedoopt als de zoon van Adriaen van Hessel en Tanneke van Hemert.

(2) R. d. V. 20 April 1702.

(3) Hij woonde eerst bij 't Leydse Veer en later in de Lombertstraat.

(4) Zijn asch en die zijner vrouw († 11 Juni 1712) rusten in de Groote Kerk (Hoog Choor No. 108). Hij schijnt, hoewel in 1721 emeritus-predikant geworden, tot 1725 college gegeven te hebben. Eerst in NW. 1726 komt zijn naam niet meer voor.

Zijn naam wordt zelfs bij van der Aa niet vermeld. Zie over hem en andere predikanten, al en niet Hoogleeraren: van Harderwijk, Naamlijst der Predikanten te Rotterdam, 1850 p. 47. In het archief onzer gemeente bevindt zich het met vele aantekeningen verrijkte handexemplaar van van Dam van Noordeloos.

zijne philologische werken en zijne gedichten, die natuurlijk in de taal van Latium geschreven waren.

Hij leefde van 1680—1746, werd in 1702, dus op 22 jarigen leeftijd hier Hoogleraar; uit een gedicht van G. Hornius (1) blijkt, dat hij 17 Juli 1702 zijn ambt aanvaardde. Hij bekleedde deze betrekking tot 1716 (2) en vertrok toen naar Utrecht, waar hij tot zijn dood kanunnik bij het kapittel van St. Maria bleef. Met de grootste geleerden en dichters dier dagen stond hij in nauwe betrekking en hield hij briefwisseling, en Burman, de oude, noemde hem zelfs een schitterend licht aan den hemel der poëzie.

Dat hij ook de poëzie der ouden liefhad, bleek niet alleen uit zijne keurige navolging hunner gedichten, maar ook uit het feest, dat hij jaarlijks met zijne geleerde Rotterdamsche vrienden op den geboortedag van Vergilius vierde.

Van zijne uitgaven der ouden zijn die van Ennius en van Vibius Sequester vermeldenswaard (3).

Dat hij inderdaad een zoetvloeiend Latijnsch dichter

(1) G. Hornii, Poëmata. Rott. 1717. p. 72.

(2) Van der Aa laat hem reeds in 1708 naar Utrecht vertrekken (slechts dezen keer wijs ik opzettelijk op de vele onnauwkeurigheden in dit overigens verdienstelijke werk), maar het door mij opgegeven jaartal is juist, omdat zijn naam in den NW. van 1716 nog onder die der Professoren voorkomt, doch in 1717 verdwenen is. Reeds in 1716 wordt echter geen woonplaats meer van hem opgegeven: vroeger woonde hij op de Hoogstraat, later op de Kipstraat (1709) en eindelijk (1710) op de Groote Markt.

(3) Q. Ennii fragmenta ab Hieron. Columna (den man, wiens roem Merula tot bedrog bracht) conquista, disposita et explicata cet. Amstelod., ex. offic. Wetsteniana, 1707; en Vibii Seq. De flum. font. lacub. nemor. palud. mont. gent. quorum apud poetas mentio fit. Rotterodami A. Willis, 1711. Zie verder over hem Saxe, Onom. ps. VI p. 114 en Peerlkamp, De vita doctrina et facultate Nederlandorum, ed. alt. p. 492.

verdient te heeten, moge blijken uit een der 20 Elegieën, die hij in zijne «Otia Hagana» aan Francius en Broukhusius wijdde en in 1702 uitgaf. De verre van nieuwe stof, een boodschap voor een geliefde, aan een duif opgedragen, is inderdaad op dichterlijke wijze door hem behandeld (1).

Hij ontving in 1702 een briefje om hem te bedanken voor de toezending van een poëtisch geschenk (natuurlijk zijne Otia Hagana), dat 1 Febr. van dat jaar uit Kensington, de residentie van Willem III, geschreven was door Govaart, Goverd of Godefridus Bidloo, lijfarts van den grooten koning, die nog in datzelfde jaar in zijne armen zou ontslapen (2).

Hij was med. doctor en professor anatomiae te 's Gravenhage, toen hij zijn dienst liet presentereen en verklaarde, dat hij «tot dienste vande Doctoren en Chirurgijns en Vroedvrouwen deser stad wel genegen soude zijn eenmael per week een publijcque Lesse over de anatomie en chirurgie inde Cappelle ofte andere publijcque plaetse te doen alsmede somwijlen een lichaem publice te anatomiseren.»

Burgermeesteren en Rekenmeesteren werden geauthoriseerd om met hem te contracteeren «tot meesten dienste ende minste kosten van dese stad» (3).

In 1688 was hij pas te 's Hage lector in de ontleed-

(1) Hierachter volgt eene proeve, ontleend aan Peerlkamp p. 492. Zie Bijlage B.

(2) Eigenaar van dit briefje is de Heer Unger; het is echter niet belangrijk genoeg om het te laten afdrukken.

In mijn «Een Rotterdamsch Athenaeum» heb ik over hem niet meer gezegd, omdat zijn voornaam, in het oorspronkelijke Resolutiënboek niet ingevuld, in het door mij toen gebruikte afschrift als N. was weergegeven.

(3) R. d. V. 20 April 1688.

en heelkunde geworden, na eerst te Amsterdam, waar hij 12 Maart 1649 geboren was, zoowel vóór als na zijne promotie te Franeker (1682), zijne kunst te hebben uitgeoefend.

In 1694 werd hij Professor te Leiden, na in 1690 door de algemeene staten te zijn aangesteld tot superintendent-generaal van alle doctoren, apothekers en chirurgijns bij de nederlandsche hospitalen en ziekenhuizen der militie.

In 1702 door Willem III tot lijfarts benoemd, vertrok hij naar Londen. Hij had een grooten naam als ontleedkundige, maar door zijn roem opgeblazen, geraakte hij in twist o. a. met den bekwamen ontleedkundige, Frederik Ruysch, dien hij overal trachtte zwart te maken. Zijne lessen als Hoogleeraar te Leiden heeft hij in den beginne althans vrij slecht gegeven, zoodat curatoren meenden hem te moeten berispen. De reden van dit verzuim schijnt wel in zijne losse zeden gezocht te moeten worden, want het oude: «Hoe grooter geest» enz. was zeker op hem van toepassing (1). Hij overleed in 1713.

Ofschoon anatomie en poëzie bezwaarlijk voor zusters

(1) Over hem vergelijkte men «Memoires pour servir» etc. Tom. VII, p. 125 en Tom. X, 2e part. p. 233; v. d. Aa, in voce, en J. Banga, Geschiedenis van de Geneeskunde in Nederland. Leeuw., Eekhoff, 1868, Dl. II. p. 689 v.v.; over zijne losse zeden handelen in krasse en vaak platte rijmen de Nederduitse en Latynse Keurdichten. Rotterdam, P. vander Goes, 1710. p. 565.

Tot proef kies ik een der minst platte:

Wilt gy een Op'ra zien van zuipen, zwelgen, brassen,
Vol Bacchenaal-spel, en baldaadige grimmassen?
Gy vind het allerbest in Bidloos huis verbeeld,
Daar hy voor Bacchus en zyn Wyf voor Venus speelt.

Hij is (zie ald. pag. 566) een der drie pachters van den schouwburg te Amsterdam geweest.

kunnen doorgaan, vond de tijdgenoot, hoewel de eerste ook zijne eerste liefde bleef bezitten, beide gaven in hem vereenigd, want nog in 1718 zagen zijne gezamenlijke dichtwerken te Leiden in drie deelen het licht. Sommige zijner tooneelstukken, waaronder «Karel, Erfprins van Spanje», hebben zich nog lang op den Amsterdamschen schouwburg weten staande te houden (1).

Philippus Maximilianus Helvetius werd 6 Juni 1705 tot zijn opvolger aangesteld en aanvaardde zijne «bedieninge» als Chir. en Anatom. lector der stad Rotterdam op den 17 van Herfstmaand 1705 met eene rede over «De Heerlykheit der genees-, heel- en ontleedkunden, vertoont in ene eerste rede». Aan de regeering, de «zeer gunstige Mecenen van alle nutte Wetenschappen», zoo eindigt de opdracht, «wort dit teder herssenkint, deze eerste rede op d'allereerbiedigste wyze opgeoffert». (Archief der Gemeente).

In zijne voorafpraak vermeldt hij zijne «byzondere goede vrienden Regenten en Leden van 't Ed. Kunstgenootschap Cosmi en Damiani» (2).

Hij was, volgens de NW., 1 October 1685 gepromoveerd, deed 21 December 1703 zijn poortereed, waarbij hij opgaf van 's-Gravenhage geboortig te zijn en overleed 4 Augustus 1708, nalatende een weduwe, Anna Telenius en één onmondig kind (3).

Helvetius werd vervangen door Willem Vink, in de Lombertstraat. Geen van beiden wordt echter tot de Professoren der Illustre School gerekend.

(1) Zie Witsen Geysbeek, Biogr., Anthol. en Crit. Woordenboek. Dl. I. p. 293.

(2) St. Cosmus en St. Damianus zijn de beschermheiligen der chirurgijns. Hun naamdag is 27 Sept. Men wil, dat zij onder keizer Diocletianus (303 of 310) te zamen den marteldood gestorven zijn.

(3) Hij woonde in den Oppert, «bij de ommertse brugh».

Waarschijnlijk is hij dezelfde Helvetius van wien bij van der Aa slechts twee geschriften, zonder meer, vermeld worden: «De teeltuin van het Menschelijk geslacht. Leiden 1698. 4°.» en «Verhandeling over de Jigt» (zonder plaats of jaartal) 4°.

In 1710 maakten Burgemeesteren gebruik van de hun verleende bevoegdheid om mannen van bijzondere bekwaamheden voor een kathedr aan te bevelen, ten behoeve van Monsr. Jeremias (Jeremie) Frescarode, Waalsch predikant, die naar Amsterdam beroepen was (1).

Om hem dit en alle volgende beroepen te doen afslaan, benoemde men hem tot Professor philosophiae (2), op een traktement van *f* 300, — dat hij dankelijk accepteerde — en legde billijkheidshalve Texelius en Silvius dezelfde jaarwedde toe (3).

Frescarode (Friscarode) was in 1683 ergens in Guyenne (waar, weet men niet,) geboren en had als kind van twee jaar reeds met zijn vader Frankrijk verlaten. Hij studeerde eerst te Utrecht én vervolgens te Harderwijk en kwam in 1710 als Waalsch predikant van Maarsen naar Rotterdam. In 1748 werd hij emeritus en zoolang was hij ook als Hoogleeraar aan de Illustre School werkzaam, want eerst in 1749 komt zijn naam in de NW. niet meer voor. Hij werd 18 Juni van dat jaar in de Waalsche Kerk begraven.

Twee dissertationes philologicae, die op lange na niet

(1) Hij woonde eerst in de Jufferstraat en als Professor in de Lombertstraat.

(2) Hij bezat den doctoralen titel toen nog niet; deze werd hem den 4 van Hooimaand 1713 door de Geldersche Hoogeschool, waar hij van 1703—1706 gestudeerd had, honoris causa verleend. Zie p. 197, II Dl. van Bouman, Geschiedenis der voormalige Geldersche Hoogeschool. Utrecht 1847.

(3) R. d. V. 14 en 21 Nov. 1712 en 17 Jan. 1713.

theologicae mogen heeten, worden van hem vermeld: «De mensis» en «De poculis veterum», beide in 1701 te Harderwijk uitgegeven.

Dit jaartal doet twijfel ontstaan, of het jaar van inschrijving te Harderwijk (1703) door den overigens zoo nauwkeurigen Bouman opgegeven, wel juist is (1).

Geheel gelijksoortig was het geval met den predikant der Nederd. Geref. Gemeente Johannes Wesselius, Theol. Doctor, in 1705 van Purmerend hier gekomen, die naar Amsterdam beroepen werd (2). Hij wilde hier blijven, mits hem de professorale titel werd verleend met een sortabel traktement, als Jurieu genoot (3). Men benoemde hem met ingang van 1 Januari 1711 tot Hoogleraar in de Theologie en Kerkelijke historiën, onder verplichting om «eens ter week te doen eene publicque les op selecte materien en daerenboven te houden twee private collegien, één inde theologie en één inde kerckelijke historien» (4).

Hij hield zijne «Intreerede oopentlyk tot Rotterdam, in de Groote Kerk in de Latynze Taal den 5 van Louwmaand 1711», sprekende De laudibus Apostoli Pauli, welke oratie door Daniël Havart, Med. Doct., (quantum mutati

(1) Zie v. d. Aa, in voce.

(2) Ook de Kerkeraden deden der Regeering soms een dergelijk voorstel, ten einde een geliefden predikant voor hunne kerk te behouden. Dit was o. a. het geval, toen Jacques Basnage, Waalsch predikant, naar den Haag beroepen was. Het consistorie besloot toen een commissie aan Burgemeesteren te zenden, om o. a. voor hem «le titre de Professeur en Theologie» te vragen. Maar — het verzoek werd van de hand gewezen, waarschijnlijk om de gewenschte «augmentation de gages», en Basnage vertrok. Zie Act. du Cons. de l'Egl. Wall. de Rotterdam.

(3) Een beroep, dat echter, volgens eene aantekening van v. Dam v. Noordeloos ad v., geimprobeerd werd.

(4) Zie de reeds boven aangehaalde Resolutiën van 3 en 15 Juli 1710.

ab illo), te Rotterdam vertaald en bij Reinier van Doesburg, boekverkooper in de Waarheid, werd uitgegeven (1).

Slechts korten tijd baatte het middel om hem hier te houden, want een professoraat te Leiden deed hem desniettemin onze stad metterwoon verlaten (2). Hij overleed aldaar 16 Jan. 1745, ruim 73 jaar oud.

Wesselius was uit Embden geboortig, waar zijn vader toen het rectoraat der school bekleedde; hij studeerde te Groningen, werd in 1692 predikant en verwierf zich in 1699 te Leiden, waarheen zijn vader beroepen was, het doctoraat in de theologie. Hoe hoog de Academische Senaat hem schatte, kan men opmaken uit zijne getuigenis, dat Wesselius was «een vir eximius, doctrina, probitate, placidissimis moribus et prudentia insignis amplissimique huius ordinis decus egregium» (3).

Dat hij een goed docent was, blijkt uit de woorden van Te Water, die verhaalt, dat o. a. onder Wesselius tallooze jongelieden te Leiden kwamen, ook uit vreemde landen, om van het daar gegeven onderwijs gebruik te maken (4).

Ook voor zijne in die dagen zoo zeldzame nederigheid pleit zijn wensch, dat er geen Academische lijkrede op hem mocht gehouden worden.

Burgemeesteren en Curatoren met de Heeren Mr. Johan van der Hoeven en Mr. Johan van Berckel werden in 1715 gecommiteerd «omme te overwegen off eenige naedere

(1) Onder den titel: «Oover de Verscheydene en Meenigvuldige Uytneemendheid van den Apostel Paulus.» (Archief der gemeente).

(2) In 1705 woonde hij in den Oppert, verhuisde vandaar naar het Haringvliet en vervolgens, als Professor, naar de Boompjes.

(3) Vgl. ook over zijne geschriften, v. d. Aa in voce; van Harderwijk Naamlijst enz. p. 66 v.; Siegenbeek, Gesch. van de Leidsche Hoogeschool, bl. 292, Dl. II, Toev. en Bgl. 172 v.v.

(4) Narratio de rebus Acad. Lugd. Bat. p. 128; J. van der Honert hield echter een lijkpreek te zijner eere, die uitgegeven is.

ordre soude kunnen en behoren te werden beraemt» op het onderwijs hier ter stede gegeven, «hetsij bij wegen van illustre scholen of andersints, om institutie in studie te geven en voornamentlijk inde sodanige studien dewelke preliminairlijk voor die vande hooftfaculteyten werden bij de hand genomen, gelijk mede inde mathesis, (de konst vande zeevaart daaronder begrepen)» (1).

Voorshands vond men een wiskundige in Dr. Jacobus Lufneu, wonende op de Glashaven, die voor drie jaren werd aangesteld tot lector in de mathesis, op een wedde van *f* 300, onder verplichting van «sig te reguleren na de ordre en instructie op de lessen te arresteren» (2).

Uit de verschillende jaargangen der NW. mag men opmaken, dat er een geschil is gerezen over de vraag, of de lectoren in de Wiskunde en Anatomie al of niet tot de leeraren der Illustre school behoorden gerekend te worden. Zij schijnt ten nadeele der lectoren beslist te zijn, want sedert 1735 komt de naam van Lufneu niet meer onder die rubriek voor, maar is hem een plaats aangewezen naast den lector anatomicus, Dr. Willem Vink.

Hij was zeker reeds op twintigjarigen leeftijd als leeraar in de wiskunde benoemd, want hij stierf, pas 52 jaar oud, 30 Dec. 1747 (3).

(1) R. d. V. 25 Maart 1715.

(2) R. d. V. 15 en 23 April 1715.

In de R. van 15 April heet hij ten onrechte Johannes. De naam Jacobus wordt bewezen door de NW. Op 't punt van namen en hunne spelling zijn deze officiële stukken vaak zeer slordig en inofficiël.

(3) Hij was de zoon van Herman Lufneu en trouwde vóór 1735 met Elisabeth de Vrij. Aan zijn vader Dr. Herman Lufneu is zeker toe te schrijven een boek, «Tegen de sympathetische werking», dat bij van der Aa voorkomt als geschreven door: Lufneu ().

Jacobus Lufneu promoveerde 6 Januari 1718 te Leiden op een «dissertatio physico-medica», getiteld: «De naturali et praeter-naturali sanguinis calore». (Bibliotheek der gemeente Rotterdam).

De loop van ons verhaal voert ons weder tot de Eras-
 miaansche school terug. Sylvius had, zooals wij boven
 zagen, wegens zijne hooge jaren en zijne hardhoorigheid
 reeds in 1719 het rectoraat neergelegd en zijne plaats in
 de Lange Torenstraat was ingenomen door Johannes Jens
 of Jensius, naar wien Texelius al dadelijk «zijne discipelen
 inde litterature hadde gerenvoijeert». Men wenschte den
 nieuwen Rector den hoogleeraarstitel in het Latijn, het
 Grieksch en Eloquentie, dien hij reeds vroeger te Dord-
 recht gevoerd had, op te dragen, «tot bevorderinge vande
 studien vande jeugt van dese stad en tot gerustheyd vande
 ouders, bijzonderlijk ten aenzien vanden eerste tijd nae
 de promotie uijt de scholen» (1). Hij werd dan ook Professor
 humaniorum litterarum (2), doch niet voordat er vier heeren
 als curatoren gecommiteerd waren tot het opzicht op de
 lessen en institutie van de professoren en lectoren en een
 «Ordre op het opzigt en Reglement op de lessen en in-
 stitutie van de Professoren en Lectoren» voorloopig was
 gearresteerd (3).

Op dit provisioneele reglement is nooit een ander ge-
 volgd: men vindt het in zijn geheel onder Bijlage C.

Jensius was wel aangesteld tot Hoogleeraar, maar buiten
 bezwaar van de stadskas. Doch dit was niet geschied
 «sonder dat hoope aen hem was gegeven dat in het ver-
 volgh gelijcke gunstige reflectie op desselfs persoon als op

(1) R. d. V. 28 Maart, 3 en 17 April 1719.

(2) Hij aanvaardde 9 September 1719 zijn ambt met een redevoering
 «de Jure Imperii et Obedientiae». (Archief der gemeente Rotterdam).

(3) R. d. V. 17 April 1719.

De vier heeren waren: Beijer, van Hogendorp, Groeninx en de
 pensionaris van Hoornbeek. Misschien heeft Jens de hand wel in
 het ontwerpen van dit stuk gehad, want hem bezielde, zooals de
 geschiedenis der Erasemiaansche School onder zijn bestuur leert,
 een ware hartstocht voor reglementen.

den Rector Silvius voor henen soude werden genomen».

Later bleek «dat gemelte professor Jens 't sedert die tijd altoos met veel ijver, applicatie en vrugt de publycque en private lessen inde literature tot oeffeningh en nuttigheijt vande jeugt tot de academische studien reets gepromoveert niet alleen hadde gehouden, maer dat 't sedert desselfs rectoraet alhier ook was geremarqueert dat de scholen merckelijck waren geaccresseert, en de lust der ouders opgewerckt om haere kinderen meer als wel voorheen aen de studien te brengen». Men overwoog verder, «dat de Rector Silvius onlangs overleden en desselfs tractement als professor vacerende» was, op welke gronden Curatoren der Latijnsche schole deze bezoldiging vroegen voor hunnen rector (1).

Het zal wel niet noodig wezen, hier bijzonderheden omtrent het leven en de vele geschriften van Jens mede te deelen, omdat ik in mijne «Geschiedenis van het Erasmiaansch Gymnasium» pag. 53, 61 v.v. in het breede over hem gehandeld heb.

Het volgende zij dus voldoende.

Hij werd in 1671 of 1672 te 's Hage geboren, waar zijn vader Med. Dr. was, studeerde te Leiden, bekleedde het conrectoraat te Dordrecht van 1694—1697 en vertrok van daar naar zijne geboortestad, om in 1700 het rectoraat en professoraat te Dordrecht op zich te nemen. Daar vormde hij een tal van zeer bekwame leerlingen; ook aan de daar bestaande Illustre school maakte hij grooten opgang door zijne lessen in de oudheid- en tijdrekenkunde. Voegt men daarbij eene voor zijne eeuw ongewone bekwaamheid in het Grieksch, eene groote liefde voor aardrijkskunde, eene van plak en roede zeer afkeerige geschiktheid om met

(1) R. d. V. 17 Jan. 1724. Het besluit, in dezen genomen, heb ik in de Resolutiën niet gevonden.

jonge menschen om te gaan en een uitstekenden geest van organisatie, dan is het zonneklaar, waarom vriend zoowel als vijand Jens voor een man van beteekenis hield, een oordeel, waarmede hij het zelf volkomen eens was.

Met zijne benoeming in 1719 (van 1715—1719 had hij in stilte te 's Hage voor zijne studiën geleefd) begint een nieuw tijdvak voor de Erasmiaansche school: hij schiep uit verwarring orde (1). Als geleerde was hij geheel een zoon van zijn tijd: hij wist veel, flansde vele verzen, in 't Latijn en in 't Dietsch, samen en twistte veel, het liefst in gevechten met scherpsnijdende, niet altijd eerlijke wapens.

Francius lag overhoop met Perizonius (Voorbroek); Jens schreef een Grieksch vers voor de inaugureele oratie van dezen Leidschen hoogleeraar en een tweetal epigrammen: daar barstte de in de letterkundige wereld dier dagen beruchte oorlog, genaamd «Bellum inter Francium, Perizonium et Jensium» uit (2). «Groot litterator, diepdenkend taalgeleerde en scherpzinnig criticus», dat waren de namen, waarop hij volgens veler oordeel aanspraak mocht maken. Al zoeken wij zijne verdienste het liefst hierin, dat hij gedurende het derde gedeelte eener eeuw een goed leeraar en een goed hoofd onzer school is geweest, hij zelf zocht zijn roem, evenals zoo menigeen dit vóór hem gedaan heeft en nog doet, daar waar die niet te vinden was, op het veld der poëzie. Petrus Francius heeft hem daarover ten bloede gegeeseld en men ontzag zich zelfs niet een, door hem bij een nieuwjaarsprent der Rotterdamsche

(1) Een nieuwe bron voor de kennis van de school en zijn tijd openen de in het Archief der School bewaarde Notulen van Curatoren en het Album der leerlingen, van welke vóór hem geen spoor aanwezig is. Vgl. vooral over hem: Schotel, De Illustre School te Dordrecht, p. 137, v.v.

(2) Deze strijdschriften zijn aanwezig in de Bibliotheek onzer gemeente.

weezen vervaardigd vers over den hekel te halen en daarop pasquillen te vervaardigen, waarin hij o. a. «Fenix der Nederduitsche dichters», «Eeuwig sieraad der Hollandsche tale» en «Poëta laureatus» of «Gelauwerde Weespoet» genoemd wordt (1). Maar genoeg.

Jens bleef Rector tot Sept. 1752, toen hij met een «Zwanenzang» zijne betrekking neerlegde, zonder daarom zijn onderwijs aan de Illustre school te staken, want «één uur achtereen kon hij het nog wel volhouden». Hij had reeds vroeger verband weten te brengen tusschen zijne colleges en de lessen aan de Erasmiaansche, zoodat o. a. des Zaterdags in de oude Schotsche kerk voordrachten gehouden werden, zoowel door studenten als door gymnasiasten.

Slechts korten tijd was het hem gegund, alleen aan de Illustre school werkzaam te zijn. Een beroerte en verval van krachten sloopten zijn lichaam: den 21 Maart 1755 werd zijn lijk zonder eenig praalvertoon aan den schoot der aarde toevertrouwd (2).

De «Boekzaal» eindigde haar doodsbericht met deze woorden: «Alsoo Jensius eene eenvoudige begrafenis begeerd en zelf niet gewild heeft, dat er eenige lijkdichten, die er vele zijn overgegeven, na zijnen dood door den druk zouden gemeen gemaakt worden, zullen wij van dezen voortreffelijken man, dus met zijn eigen en wezenlijken lof ten grave gedaald, ook niets melden».

Dreux, zijn opvolger aan de Erasmiaansche (3), werd niet aan de Illustre school aangesteld, waarschijnlijk omdat hij zijne betrekking niet zoo zeer aan zijne eigene bekwaam-

(1) Zie zijn gedicht bij Schotel, p. 143; Tib. Hemsterhuis en zelfs Bayle waren zeer met hem ingenomen.

(2) Hij rust in een huurgraf Groote Kerk, Trans 39, en liet eene weduwe, Helena Versluis, en twee mondige kinderen na.

(3) Zie mijne Geschiedenis van het Erasm. Gymnasium, p. 74 v.v.

heden, als aan de geschiktheid zijner vrouw om kostkinderen te houden, te danken had.

Evenals vele andere predikanten werd ook Gabriel du Mont (Dumont) naar Amsterdam beroepen. Hij was in 1720 uit Leipzig bij de Waalsche gemeente alhier in dienst getreden en bijkans vier jaar werkzaam, toen men het reeds meermalen beproefde middel met goed gevolg ook op hem toepaste (1).

Hij werd hoogleeraar in de Kerkelijke historie en Oostersche talen (2), op verzoek van gedeputeerden van den Waalschen kerkeraad. Deze had «bij denselve wel genegentheid gevonden om sig van hier niet te verplaetsen, maer dat egter sijn gemoet niet t'eenemaal gerust konde stellen omtrent het declineren van een beroepinge tot een talrijcker gemeente, bij so verre hem deselve door

(1) «Ci-devant ministre de l'Ambassade à Paris, pasteur de Rotterdam», heet hij in de Arch. de l'Egl. Wallonne de Bois-le-Duc. Hij woonde hier op de Hoogstraat.

(2) Sixtinus Amama, van 1616—1629 Hoogleeraar in het Hebreeuwsch aan de Friesche Hoogeschool te Franeker, zegt in de Opdragt zijner Hebreeuwsche Grammatica: «Ik hebbe tot noch toe bespeurt dat bykans alle degene die uyt de Rotterdammer, Amsterdammer ende Herderwijkker Schole met enige smaek der Hebreusche Tale op onse Universiteyt quamen, tot treffelijkke ervarentheit in dese Tale geklommen zijn». (Boeles, Gesch. II Dl., p. 101). In 1728 hebben wij den eersten Hoogleeraar in de Oostersche talen: van wie hadden de Rotterdamsche studenten uit vroegere dagen dien smaek in het Hebreeuwsch?

Uit de overeenkomst met Ds. Beeckman eerst 10 Jan. 1653 gesloten, blijkt dat deze Hebreeuwsch moest onderwijzen. Mr. Bonifaes was daartoe niet gehouden. (Zie pag. 135 v. van mijne Geschied. van het Erasm. Gymn.). Boeles (Friesl. Hoogesch. Dl. II, p. 118) verhaalt, dat de Franeker Hoogleeraar Gulielmus Amesius in 1632 gehoor gaf aan het voorstel van Engelschen om hier onderwijs te geven in de Theologie. Van hem kon men ongetwijfeld Hebreeuwsch leeren.

de Goddelijcke Voorzienigheijd soude werden toegevoegt, tensij van een andere kand ook wederom van meerder nuttigheijd alhier konde wesen; dat ten dien eijnde dogh sonder eenige begeerte van Eertitels, en ook met een volkomen afsien van bijzonder voordeel en particuliere interessen, te kennen hadde gegeven bereijdt te sijn en sig gaarne onder het oppergezag van de Regeringe ook soude laten emploijeren, omme de jeugt te doceren».

De predikant, wien het dus om het ambt, niet om de eer te doen was, verbond zich hier te blijven, ook al ontving hij geen belooning, maar de regeering achtte deze overeenkomst wel eenigszins eene societas leonina en gaf hem een geschenk in eens af van *f* 500 (1).

Du Mont zag, zeker door ondervinding wijzer geworden, later in, welk een berg van zwarigheden het onderwijs oplevert en verzocht om met eene jaarwedde te worden gehonoreerd (2).

Den 10 Aug. 1680 te Crest in Dauphiné geboren, verkreeg hij in Juni 1747 zijn emeritaat, overleed alhier 1 Jan. 1748 en werd 6 Jan. in de Waalsche kerk bijgezet.

Zijn portret, door P. Tanjé gegraveerd, heeft het volgende bijschrift:

L'humilité, la science et le zèle
Ornèrent les talens de ce digne Pasteur:
Et ses leçons touchoient d'autant plus l'auditeur,
Que sa vie en étoit l'interprête fidèle.

Behalve zijne verhandelingen en preeken, bij zijn leven en na zijn dood uitgegeven, is er bij de Waalsche gemeente te Leiden nog van hem eene «Mémoire sur la lecture publique de l'Écriture Sainte» (3).

(1) R. d. V. 23 Oct. en 6 Nov. 1724.

(2) R. d. V. 20 Dec. 1734.

(3) Bergmann, Catalogue de la Bibliothèque Wallonne à Leide. Leide 1875. p. 116.

Schraler worden sedert 1725 de berichten in de Resolutiën, en schraler worden ook de middelen, die men voor het onderwijs beschikbaar stelt. De naam van Professor honorarius, die wij telkens op nieuw ontmoeten, geeft te kennen, dat het een eeretitel was, die der stad niets kostte dan — schade aan haar hooger onderwijs.

Den 16 Mei 1735, dus 10 jaar na Texelius' dood, werd de predikant Wilhelmus Velingius, omdat hij « op (een) cordate en gracieuse wyze » bedankt had voor een beroep naar 's-Gravenhage, « geconfereerd met het Character van Professor Theologiae et Eloquentiae Sacrae, met een jaarlijx Tractement van 400 gl. », ingaande op 1 Mei e. k. (1). Hij aanvaardde zijne betrekking 29 Nov. 1735 met eene Latijnsche redevoering over den Apostel Johannes, die (met eene vertaling door D. A.) in 1736 bij J. D. Beman te Rotterdam het licht zag (2).

Na 4 Juli 1755 emeritus geworden te zijn, overleed hij 12 Febr. 1756 (3).

Onze Professor heeft bij gelegenheid der verheffing van Willem Karel Friso laten herdrukken: « Nederlands Dank- en Vierdags-taal wegens de Verheffinge . . . van Hare Majesteiten Willem III. en Maria II. » enz., een rede, vroeger door zijn oom (die denzelfden naam droeg en hier in 1690 als predikant gestorven is) gehouden.

In 's Hoogleeraars « Voorreden » leest men het volgende: « Wie leest niet met verwondering de kragt en uitvinding dezer bewoordinge? Draagt zorge, dat ge in dezen dag

(1) R. d. V. 2 en 16 Mei 1735. Volgens den NW. 1735 woonde hij op de Zuidblaak. In 1739 is hij op de Hoogstraat gevestigd.

(2) Zie v. Dam v. Noordeloos op van Harderwijk. Vgl. over het geslacht Velingius, Bouman, Geschied. der Geldersche Hoogeschool. I, p. 97 v.

(3) Hij was getrouwd met Anna Margrieta Coene, woonde op de Hoogstraat en ligt begraven in de Grootte Kerk, Hoog Choor 78.

gene grouwelen bedryft, en dezen Feestdag tot geen Beestdag maakt... Zyt vrolyk, zyt hartelyk, maar zyt heilig vrolyk; dat is eene heerlyke, dat een eerlyke vreugde is. Of kunt ge, zonder den duivel te dienen, niet vrolyk zyn? en niet danssen, ten zy die Overste van alle Bokken der aarde de snaren roert?»

«Uit zo een staaltje zelfs, dunkt my, is de schrandere vlugheid van 's Mans geest genoegzaam aftenemen» teekent de Hooggeleerde neef aan en wij zeggen, na de «Talen» te hebben doorgeworsteld: welk een wansmaak bij een man, van wiens gedachtenis het heet, dat zij «in zegeninge zal blyven zoo lange de eeuwen geteld worden».

Hij was in 1721 van Groningen, waar hij 26 Jan. 1692 geboren is, herwaarts beroepen.

De belangstelling in de Illustre School neemt meer en meer af, zoodat zij zelfs geene afzonderlijke Curatoren meer schijnt gehad te hebben, maar de verzorgers der Erasmiaansche ook de hare werden (1).

Cornelis van der Kemp en Joan Patijn ontvangen nog eene aanstelling als Professor, de eerste als SS. Theologiae praesertim Paracleticae, de tweede als praesertim Emblematicae, «uyt consideratie van derselver beproefd attachement aan de gemeente alhier en om deselve te sterker aan te moedigen tot het continueeren in haare getrouwe yver en applicatie in haar dienst — dog sonder genot van eenig tractement, tot die tijd toe dat een off meer van de reeds aangestelde professoren sal off sullen komen te overlijden off het professoraat te verlaaten». Dan zullen zij ieder *f* 300 kunnen genieten. Voorts «sullen de ses jegenwoordige Professoren moeten uytsterven» en in het toekomende zullen er nooit meer dan twee zijn, noch meer zonder tractement, behalve dat den rector der Erasmiaan-

(1) R. d. V. 24 April 1730.

sche school een derde professoraat in de historiën kan worden opgedragen» (1).

Van der Kemp was in 1728 van Zierikzee als predikant hier gekomen; den 17 April 1743 aanvaardde hij zijn Hoogleeraarsambt met eene Latijnsche redevoering «Over de Wondervrouw in de Openbaring van Johannes vermeld, vertoonende de kerk uitmuntend in leer en zeden»: zoo luidt de titel in de gedrukte vertaling van Jac. Mannekes (Rotterdam, 1743. 4°). Hij was een vurig patriot; hoezeer ook door hem de hartstochten werden aangeblazen, kan men nalezen bij Dr. J. Hartog, *De patriotten en Oranje van 1747—1787* (2). Hij stierf 3 Juli 1772, op bijna 71-jarigen leeftijd, naar men wil, uit hartzeer over het slecht gedrag van zijn jongsten zoon Johannes Theodorus (de oudste was Professor te Leiden), uit wien, nadat de Sturm- und Drangperiode voorbij was, een zeer verdienstelijk zendeling onder de Kaffers gegroeid is (3).

Van der Kemp heeft, behalve de genoemde redevoering, nog eenige geschriften nagelaten, die voor ons doel geene waarde hebben — doch van Johannes Patijn, zijn ambtgenoot, bezitten wij niets dan den titel zijner inaugureele oratie, (gehouden 22 April 1743) «Over de koperen slang als een doorluchtig voorbeeld van Christus» (4), inderdaad een goed onderwerp bij 't aanvaarden van een professoraat in de emblematische theologie.

(1) R. d. V. 31 Jan. 1743.

(2) Premie van het Nieuws van den Dag, jaargang 1882, p. 180 v. Tegenover hem stonden mannen, die Oranje predikten, zooals bijv. J. Scharp, de schrijver van de preek zonder *r*.

(3) Corn. van der Kemp was gehuwd met Anna Maria van Teylingen, die een jaar vóór hem stierf. Beiden liggen begraven in de Groote Kerk, Trans 235 (familiegraf der van Teylingen). Zij woonden op de Wijnhaven, later in den Houttuin.

(4) Ik ken den Latijnschen titel niet en weet evenmin, of zij gedrukt is.

Hij was geboren Rotterdammer en werd als predikant uit Middelburg, pas 30 jaar oud, hier beroepen, en door zijn ambtgenoot van der Kemp 10 Mei 1739 bevestigd. Hij ontving 11 Aug. 1777 zijn emeritaat en overleed 24 Maart 1783 (1).

Den 10 Aug. 1750 werd door de Vroedschap besloten «dat alle de Professoraten deeser stad by vacaturen behoorden te worden gemortificeerd sonder deselve te mogen suppleren, veelmin andere personen daartoe te moge aanstellen, Except alleenlyk het Lectoraat in de Anatomie en Chirurgie».

Men meende zoo een «middel» gevonden te hebben, «waardoor de cassa deser stad sonder belasting van d'Ingezetenen met 'er tyd merkelyk kunne werde bevoordeelt», maar hield zich niet aan het toen genomen besluit.

Sedert 1770 toch maakt de regeering van Rotterdam hare inrichting van hooger onderwijs dienstbaar aan bedoelingen, die daaraan geheel vreemd waren. De bekende Ds.

(1) R. d. V. 12 Juni en 11 Aug. 1777. Hij woonde eerst op de Zuidblaak, later op het Westnieuwland.

Als eene curiositeit vermeld ik hier nog iets omtrent het le-
gaat van Walter Senserff, ridder, raad der Vroedschap, oud-bur-
gemeester van Rotterdam en bewindhebber der Oost-Indische
Compagnie. Deze had bij codicil van 16 Oct. 1751 een honorarium
van *f* 500 verzekerd aan een der predikanten, die jaarlijks acht op-
zettelijke leerredenen zou houden tegen Atheïsten, Deïsten, Joden
en Heidenen of andere openbare tegensprekers van het Christelijke
geloof. Door zijne weduwe werd deze taak het eerst opgedragen
aan Patijn. Het honorarium is vooral door de tierceering vermin-
derd, maar het harde der beschikking verzacht door den tegen-
woordigen titularis Dr. W. Francken Az., die zijn taak op een
meer humane wijze jegens andersdenkenden opvat. Zie v. Dam v.
Noordeloos op Harderwijk; Ypey, Gesch. der Kr. Kerk, Dl. XI,
p. 91—94 en De Navorscher 1865, p. 66.

Petrus Hofstede wenscht om verschillende redenen salvo honore zijn ambt bij de Nederd. Herv. Gemeente neer te leggen. Burgermeesteren achten het zeer ten nadeele van de stad en de gemeente, dat hij zijne gaven niet meer te haren behoefte zal aanwenden en toen zij hem te vergeefs onder het oog hadden gebracht, hoe bemind hij was in zijne gemeente, «zoo bij de eerste als bij de geringste van deselve, en wat nuttigheid hij was doende in zijne gemeente», besloot men hem tot Professor Honorair Theologiae, Historiarum et Antiquitatum sacrarum te benoemen en een tractement van *f* 600 toe te leggen, om hem zoo te persuadeeren, dat hij jaarlijks eenige predikatiën en gebeden zou doen tot genoegen van zijne gemeente, «na dat desselfs gezondheid en constitutie zal permitteren» (1).

Nog vier predikanten dienen na Petrus Hofstede vermeld te worden en wij hebben alle Philosophiae of SS. Theologiae Professores vermeld.

De eerste was Gerard Johan Nahuijs, die, toen hij op het drietal te Amsterdam stond, met het bekende doel, behalve den titel van Professor Philosophiae, een geschenk in zilver ter waarde van ongeveer *f* 1200 ontving, zoo-wel om zijne groote verdiensten als omdat men door zijn bedanken de kosten van een beroep uitwon (2).

Den titel van Professor Philosophiae verwisselde hij later voor dien van Professor Theologiae exegeticae, ter wille van Johan Jacob Le Sage ten Broek, die van 1770 tot 1778 te Groningen Hoogleeraar in de wijsbegeerte geweest was en verlof ontving om zich ook hier eershalve tot de Hooggeleerden te blijven rekenen (3).

(1) R. d. V. 4 Jan. en 6 Maart 1770.

(2) R. d. V. 13ten en 20 Juli 1772.

(3) R. d. V. 3 Nov. 1777 en 23 Maart 1778. De inrichting, waaraan zij kwanswijs geplaatst werden, heet in deze stukken het Gymna-

Lessen schijnen deze Hooggeleerden echter nooit gegeven te hebben en zij heeten dan ook Professores honorarii.

Hofstede en Le Sage ten Broek behooren eenigszins te zamen: daarom eerst iets over Nahuijs, wiens leven door Hofstede beschreven is (Rotterdam 1782. 8°).

Hij was 1 Febr. 1738 te Utrecht geboren en kwam in 1770 uit Middelburg hier. Een geschenk in zilver had niet de macht om hem hier te houden, want in 1778 vertrok hij, trots het vroeger ontvangene en dankelijk aangenomene, naar Amsterdam. Den 30 April 1781 aanvaardde hij met eene plechtige rede het hoogleeraarsambt te Leiden (hij was reeds vroeger voor Groningen en Harderwijk in aanmerking gekomen), doch overleed reeds den 9 October van hetzelfde jaar.

Hij werd te Utrecht begraven en naast hem rust zijne echtgenoot Catharina Walburg van Mansvelt.

Volgens de NW. heette hij *Philologiae Sacrae* (niet, zooals gewoonlijk, *Theologiae*) et *Philosophiae Professor honorarius* en woonde in den Oppert.

Hij genoot als geleerde en kanselredenaar aller achting en was voor zijn tijd een verlicht en mild denkend theo-

sium Illustre. Men herinnere zich hierbij, dat een inrichting van voorbereidend hooger onderwijs, bij onze voorouders Groote of Triviale Schole, later ook Latijnsche School, — hunne kinderen waren dan ook niet zoo rijkelijk met leervakken bedacht als de onze — nooit Gymnasium heet, door welk woord men een Illustre School of Athenaeum verstond.

Zoo heeft Progymnasium eerst door de wet op het H. O. van 1876 eene andere beteekenis ontvangen: immers eenige jaren vroeger — ik ken het woord niet uit vroegere eeuwen — verstond men o. a. te Groningen daaronder eene school van uitgebreid lager onderwijs, waar toekomstige leerlingen der Latijnsche school, na de lagere school te hebben afgehoopen, voor het admissie-examen werden geprepareerd.

logant (1), die zich, naar zijne geschriften te oordeelen, nooit in de heftige staatkundige en kerkelijke geschillen van zijn tijd mengde.

Hoe droog hunne levensberichten ook zijn, er dienen hier nog eerst twee predikanten vermeld te worden, die, ik weet niet om welke redenen, den professoralen titel ontvingen: Bartholomeus van Velsen en Dingeman Wouter Smits.

Bartholomeus van Velsen was een Hagenaar, werd in 1748 Doctor in de Wijsbegeerte, kwam in 1766 uit Schiedam hier (2) en werd in 1787 Hoogleeraar in de Philosophie (3), op welke aanstelling P: B: een gedicht vervaardigde, dat te Rotterdam bij J. Bal verscheen en waarvan een exemplaar in het archief onzer gemeente voorhanden is.

Bij dezen boekverkooper zag ook een poëtisch product het licht van Gysberta Ariana Valkhoff op Dingeman Wouter Smits, die op denzelfden dag tot Professor honoraire in de Theologie werd benoemd. Waarschijnlijk is hij te Geertruidenberg geboren. Hij verwisselde in 1776 Amersfoort met Rotterdam en gedroeg zich hier, zooals het aan een ijverig aanhanger van 't huis van Oranje betaamde.

De bekende J. Scharp vervaardigde op zijne afbeelding een vierregelig vers, waarvan de eerste regel:

«De donder viel: een ceder stortte neer»,

ziet op eene beroerte, die hem op ruim 58jarigen leeftijd, den 12 Jan. 1806, bij het houden eener predikatie in de Zuiderkerk trof. Hij woonde op de Leuvehaven, later op

(1) Vergelijk, behalve v. Harderwijk, Glasius, Godgeleerd Nederland in voce.

(2) Hij woonde aan de Hoogstraat en stierf ruim 85 jaar oud, 18 April 1810. Zijn lijk werd naar 's-Gravenhage vervoerd.

(3) R. d. V. 22 Oct. en 19 Nov. 1787.

de Haringvliet en in den Houttuin en werd begraven in het Hoog Choor der Groote Kerk, graf n°. 30.

«Een geestelijk woelwater», dien naam verdient ten volle Petrus Hofstede (2). In 1716 geboren te Groningen, waar zijn vader predikant was, werd hij waarschijnlijk gedwongen, zijne daar aangevangene studiën aan de Friesche hoogeschool voort te zetten, door den haat, dien zijn «Pseudo-studiosus hodiernus», d. i. «Hedendaagsche Naamstudent» op twintigjarigen leeftijd geschreven, hem op den hals haalde (1).

Zoowel de student als de predikant-professor heeft, als eene persoonlijkheid, die zich nooit verloochende, aanspraak op eene, al is het nog zoo ruwe teekening.

Hij, zoo schrijft de Theologiae Studiosus, «gordde zijne lendenen in arren moede om het tal van ongeroepen strevers naar 't kerkelijke herders- en leeraarsambt tegen te gaan, waarvan in zijn tijd de Groningsche straten grimmelden». — «Een smit de moker, een snijder de schare en een knopenmaker de naalde te zwaar vallende, dreigt aanstonds de geleerde wereld om predikant te willen worden en wort van het onwetende graauw met blijdschap aangenomen. Een landbouwer zijn bier niet na genoeg konnende uitzetten, verlaat zijn vrouw en kinderen en loopt met een dolle kop naar de Academie om daar zijn geluk te beproeven.»

Hij meent met Richard Steele «dat het zwarte laken

(1) Zie behalve Hartog e. a. in de boven aangehaalde geschriften van Vloten (in De Levensbode, Dl. III, p. 321) «Een geestelijk woelwater der 18de eeuw».

(2) Men zag dus ook hier te lande sporen van een studentenproletariaat, zooals dit thans in andere rijken meer bekommring dan afkeer wekt.

sedert eenige jaren even daarom niet weinig in prijze is gesteigerd».

Hij droeg het hoofd hoog en stelde den toekomstigen predikant hooge eischen, te veel om hier te noemen. Hij wilde geen studenten in de theologie, wier «kousen zoo doorluchtig zijn als ingeslagen vensterruiten, wier schoenen zoo bol en vaneengeborsten als een honderdjarige wilgeboom, wier boorden zoo nikkerzwart alsof ze in de helle gewassen en van de dochters van Danaë gestijfd waren, wier broek zoo gapende, als een dozijn boeren, die peerdeboonen eten».

Dat hij reeds in zijn studententijd nog al met zich zelf ingenomen was, moge uit de volgende zinsnede blijken:

«Mannen, die weten wat tot een goeden stijl vereischt wordt, zullen rondborstig verklaren dat op het wezentlijke van mijn schrijftrant niets te zeggen valt».

Te Franeker ontwikkelde zich waarschijnlijk in hem — ook door de nabijheid van het Friesche hof — de Oranjezucht, die hem steeds bijbleef, evenals de ingenomenheid met zich zelf.

Had hij bij de verheffing van Willem IV zijn Oranjarah gelucht, bij den dood des stadhouders strooide hij «Bloemen» op zijn graf, hier te Rotterdam, «de stad altijd onafscheidelijk verkleefd aan Friso's huis en afgodisch omtrent haar welbespraakte voorgangers» — die ik gaarne, met van Vloten (1), een onovertroffen en onovertreffbaar pronkstuk van gezwollenheid en valsch vernuft noem.

«Zo heeft», zegt hij o. a., «Friso nooit zyne Dapperheid getoond; niet omdat het hem aan moed, maar aan gelegenheid, schoon genoeg van hem gezogt, ontbrooken heeft. Gelukkig zyn de Franschen, dat hy in de veldslaagen van Fontenay en Lavelden niet heeft kunnen

(1) Men kan het, des belust, bij hem l.l. nalezen p. 342 v. v.

tegenswoordig zyn! Was hy 'er geweest... hoe meenig Edelman, van het huis des Konings, die nu nog de gaanderien van Versailles, met eene wolk van Ambergrys, en welriekende wateren parfumeerd, zoude in zulk een geval, al van overlang, in dien staat geweest zyn, waarin Lazarus was, toen Martha van hem zeide: «Hy riekt reets».

«De prins zelf had een geheel anderen geur: zooveel schilletjes en granaat-appelen van welluidende en welriekende deugden hingen er aan zijnen vorstelijken mantel, dat wij de woorden, met welke eens Antiochus Epifanes begroet wierde, wel gebruiken mogen: Gelukkig zijt gij, o Vorst, dat gij zoo *wel* riekt!»

«Geheel Europa was 'er over (zijn dood) aangedaan. De lucht, geperst door het sterk uitschieten van zoveel *Achs! Helaas!* en *o Myns!* sloeg geheele brokken van Albions krytbergen af. De Weixel vlood en keerde achterwaarts. De Rynnimf scheurde haaren krans van waterlis en de beurtgezangen hielden in de wyngaarden van Bourgogne op».

Zijne Oranjegezindheid bracht hem zoo ver, dat hij bij de «Rotterdamsche Vrolijkheid» — het straatgetier op Prinsendag, 8 Maart van 1783 — toen het gepeupel vernielde en stal en dwong om oranje te dragen, met een neef, die proponent was, in de achterbuurten rondwandelde en geld uitdeelde, een handelwijze, die hem te Utrecht bijna het leven gekost had (1).

In een der schotschriften heet hij «een professor, die geen lessen geeft» (2).

(1) Van Vloten, p. 411.

(2) In een zeldzaam boekje, getiteld: «Kirchen- und Ketzer-Almanach aufs Jahr 1781,» gedrukt te «Häresiopel, im Verlag der Ekklesia pressa», p. 82, leest men zelfs omtrent Hofstede: «Und

Dat de man, die zulke bittere vijanden had, ook warme vrienden bezat, spreekt wel van zelf. Met Nahuijs, een vriend des vredes, stond hij op zeer goeden voet en ook met verscheidene andere ambtgenooten, maar hij voerde een heftigen twist met zijn Remonstrantschen ambtgenoot Nozeman, die Socrates' eere trachtte te handhaven, over de toekomstige zaligheid der Heidenen, naar aanleiding van hetgeen Marmontel te dier tijde in zijn «Belisaire» ten gunste van dit beweren had aangevoerd. De heidensche Socrates, Plato, Cicero e. a. verwekten, wat zij zeker nooit gedroomd hadden, de hevigste en platste woordenwisselingen tusschen de predikers der liefde.

Vroeger waren Hofstede en Le Sage ten Broek bondgenooten geweest in den strijd tegen den bekenden Groningschen Hoogleraar van der Marck, maar toen ten Broek, een patriot, zich omtrent het borgtochtelijk lijden van Christus in een preek, ook volgens het oordeel van den predikant Habbema (1), op kettersche wijze had uitgelaten, traden de beide rechtzinnige ambtgenooten tegen hem op. Echter zonder goed gevolg, want hij werd door de Staten ontheven van de hem opgelegde boetvaardige schuldbekentenis en, ofschoon eerst door de Schiedamsche Classis als rustverstoorder gebrandmerkt, van alle schuld vrijgesproken.

dieser stupide Mönchskopf ist Prediger und Professor der Theologie zu Rotterdam». Vgl. De Librye. No. 1. p. 3. No. 26.

Dit is een proefje van den stijl dier dagen in den vreemde, welke, helaas, ook hier te lande verre van vreemd was.

(1) Habbema redigeerde onder zijn oppertoezicht sedert 1774 de (rechtzinnige) Nederlandsche Bibliotheek, een tijdschrift opgericht ter bestrijding van de sinds 1761 bestaande Letteroefeningen. Later veranderde de Nederlandsche in Vaderlandsche Bibliotheek en tevens van richting.

Maar ik mag niet langer bij al deze twisten stilstaan.

Om echter ook het goede, dat zijne tijdgenooten in Hofstede vonden, tot zijn recht te doen komen, teeken ik nog op, dat men ten hoogste zijne verdiensten waardeerde omtrent de Oost-Indische kerk (zijn boek «Oost-Indische kerkzaken» verscheen te Rotterdam in 1779 en 1780, naar aanleiding zijner in 1773 met goud bekroonde verhandeling) en dat hij een man heette van kloek verstand, van uitgebreide wetenschappelijke kundigheden, en van een bijzondere begaafdheid om met menschen om te gaan, alsmede van een onbegrijpelijken invloed op kerk en staat... de vraagbaak voor velen en eene glansrijke ster, die ontelbaren meenden dat zij volgen moesten, om de regte koers te houden en voor schipbreuk veilig te zijn (1).

Hofstede kwam in 1749 hier van Oostzaandam en overleed 27 Nov. 1803. Hij was rijk door zijn huwelijk en dit werpt op zijn hoogmoedig gedrag tegen Nozeman, die voor zijn groot huisgezin met de pen nog iets trachtte te verdienen, een ongunstig licht. Hij woonde in de Boompjes en ligt begraven in den Trans van het Choor der Groote Kerk, No. 212, waar zijne vrouw Ignatia Maria Visch reeds bijna 30 jaar vroeger ter ruste was gelegd.

Le Sage ten Broek (hij woonde bij de Oosterkerk, later op den Cingel) overleed 20 Jan. 1823 en werd begraven in het Hoog Choor der Groote Kerk n°. 80 (predikantenkelder), waar sedert 5 Febr. 1799 de asch zijner huisvrouw Anna van Brievingh rustte (2).

(1) Vgl. o. a. Glasius en Harderwijk s. v.

(2) In de R. d. V. van 22 Oct. 1787 vindt men opgeteekend dat hij wegens zijn gedrag bij de onlusten op 23 April l.l. van zijn Professoraat vervallen is verklaard. Ook schijnt zijne «aanhoudende absentie uit deese stad» reden tot ontevredenheid gegeven te hebben.

In het archief onzer Gemeente bevindt zich, behalve enkele stukken betreffende zijn proces, een dichtstuk «Kroon der Geregtig-

Als zijn hoofdverdienste wordt vermeld, dat hij een der eersten was, die den moed bezat om te breken met de treurige preekwijze zijner eeuw.

Wij hebben der Sancta Theologia den voorrang, dien de 18de eeuw haar toekende, gegeven door hare beoefenaars, voor zoover zij Professoren aan de Illustre School waren, eerst te behandelen, wij dalen nu weer af tot de genees- en wiskunde, om zoo ten slotte naar de school van Erasmus terug te keeren, waarin wij ook den oorsprong onzer inrichting van hooger onderwijs gezocht hebben.

De Professoraten-honorair in de theologie werden gevolgd door die in de medicijnen.

Er was namelijk bij de Vroedschap eene klacht ingekomen van de Hoofdlieden van het Chirurgijnsgilde over de onbekwame chirurgijns op de koopvaardij-schepen dezer stad, «veroccasioneert wordende door de lage maandgelden dewelke deselve worden toegelegd, en versoekende daaromtrent redres».

Deze klachten werden «geconfirmeert» door de stadsdoctoren Leonardus Patijn en Salomon de Monchy, die zich genereuselijk aanboden tot het geven van onderwijs aan hen, die als chirurgijns op de koopvaardij-schepen wenschten geplaatst te worden. Men nam hun aanbod aan en schonk hun als belooning voor hun werk een eeretitel (1).

Curatoren bestonden er toen zeker in het geheel niet meer,

heid», hem toegewijd door Justus Secundus (zeker eene paronymie op Janus Secundus!), te Rotterdam, bij J. Krap Az. 1784.

(1) R. d. V. 9 en 23 April 1770. Leonardus Patijn promoveerde 8 Januari 1740 tot Doctor in de Geneeskunde met een dissertatie «De omento et ejus inflammatione». (Bibliotheek der Gemeente).

Volgens R. d. V. van 4 Febr. 1788 werd aan Dr. S. de Monchy, ten gevolge van de staatkundige beroeringen, niet alleen zijn eeretitel, maar ook zijn tractement als stadsdoctor ontnomen.

— waartoe zouden zij toen ook gediend hebben? — want Burgemeesteren en Rekenmeesteren overlegden met de vijf oudste leden der Vroedschap over het verleenen van den professoralen rang aan de Lectoren Dr. Pieter Vink en Dr. Henricus Vink (1), Lectores anatomiae et chirurgiae, die ook blijken van tevredenheid hadden gevraagd en verkregen (2).

Er schijnen echter moeilijkheden gerezen te zijn, want Pieter Vink legde onder dankzegging het professoraat in de handen der regeering neer, evenals Petrus Hofstede de hem toegelegde *f* 600 renuncieerde (3).

Nog werden de doctoren Lambertus Bicker en François Willem de Monchy «uit consideratie van (hunne) bekwaamheden» tot Professores honorarii benoemd, de eerste in de medicijnen en de physica — hij was dus de eerste en de laatste Hoogleeraar, helaas slechts honorair in dit vak — de tweede in de medicijnen alleen (4). Met hen wordt de korte reeks van Medicinae Professores der Illustre School gesloten: zij herleven in 1828, het jaar der stichting der Klinische School, en sterven op nieuw in 1865, toen ook deze nuttige stichting werd opgeheven (5).

(1) Henricus Vink was reeds sedert 29 April 1763 lector; in de NW. heet hij oud-schepen.

Hij woonde op de Hoogstraat, later in de Baan.

Vink vertrok in de lente van 1805 naar Borbeek bij Essen. N. van der Hulst zong hem een «Dichterlijk Afscheid. Rott., 1805.» 8°. toe (met reiën van vrouwen en kinderen) in de hoop dat de «Edle Vink» het bloempje niet zou verachten, dat in zijn hart geplukt was. (Archief der Gemeente).

(2) R. d. V. 24 en 28 April 1770.

(3) R. d. V. 13 Aug. 1770 en 20 Juli 1772.

(4) R. d. V. 4 en 18 Juni 1787.

(5) Dr. F. W. de Monchy werd ook het slachtoffer der partijschap: met andere ambtenaren en suppoosten dezer stad werd hij 22 Oct. 1787 bij R. d. V. als stadsdoctor ontslagen.

Enkele bijzonderheden omtrent de straks genoemde Heeren mogen hier nog een plaatsje vinden. Patijn en de Monchy waren beiden Directeuren van het Bataafsch Genootschap, de laatste was ook lid der Holl. Maatschappij der Wetenschappen te Haarlem. In de Bibliotheek onzer Gemeente bevindt zich een gedicht «ter 78ste verjaringe der inwijdinge van zijn Hooggel. tot geneesheer», onder teekend: «Suum cuique». Dat het niet geheel zonder geest is, blijk uit de laatste vier regels:

«En, welk een' loon begeert gij dan?
 Dat, wen uw stof ten donkren grafkuil dale,
 Op uwe zerk, dit nedrig opschrift prale:
 Hier rust een eerlijk man.

Mij dunkt, dit is het schoonste grafschrift, dat een man kan wenschen!

In de noot op pag. 4 wordt vermeld, dat «zijn Hooggel. werd Doctor te velde, bij de hulptroepen van den Staet,

In het Archief onzer Gemeente bevindt zich nog eene Inwijdings-Redevoering «Over de noodige kennis van den aart en de huishoudelijke gesteldheid van het menschlijk lichaam, midsgaders, over de onafscheidbaare verwantschappen, die 'er tusschen de Genees- en Heelkunde, plaats hebben», uitgesproken door Dr. G. ten Haaff op den 27sten van Wijnmaand 1788 «bij de aanvaarding van den post van Lector Chirurgiae Clinicae, aan de Illustre Schoole te Rotterdam».

Hij werd 10 Maart 1788 aangesteld, overleed 26 Mei 1791, ruim 71 jaar oud en was dus al vrij bejaard, toen deze rede gehouden werd. Hij woonde op de Wijnhaven. Zijne overige geschriften vindt men vermeld bij van der Aa s. v.

Opvolger van ten Haaff werd in 1791 Johannes Ripping, die eerst Lector in de Anatomie en Chirurgie en later ook in de Obstetrie was. In 1796 kwam daarbij nog H. W. Rouppe, als lector in de Schei- en Artzneyengkunde. Zie NW. Vgl. over hen Groshans, in het straks aan te halen werk, noot 70.

in den jare 1743 en heeft vier Campagnien bijgewoond» (1).

Omtrent Dr. Lambertus Bicker weet men, dat hij hier een groote praktijk had en desniettemin tijd vond om een tal van geschriften te vervaardigen, van welke het laatste in 1798 verscheen. Veel bezongen is zijne dochter Hermina Christina, die haren vader, toen hij uit de Schie, waarin zijn rijtuig door het schrikken zijner paarden geraakt was, schier levenloos werd opgehaald, weer in 't leven terugriep (2).

Hij was Directeur en eerste secretaris van het Bataafsche Genootschap alhier.

Over de geschiedenis van het onderwijs in genees-, verlos- en heilkunde vergelijke men verder het «Historisch Verslag over de Geneeskundige School te Rotterdam, door den laatsten Hoogleraar hier ter stede, Dr. G. Ph. F. Groshans, uitgebragt in een openbare redevoering bij de plegtige viering van haar vijfentwintigjarig bestaan, uitgesproken in de Waalsche kerk, den 8sten September 1853 (3).

Van 1715 tot 1749 had men in Jacob Lufneu een Lector in de Mathesis gehad; sedert 1771 vonden wij in de NW.

(1) Patijn woonde op de Korte Hoogstraat en later op de Hoogstraat, waar hij 16 Juni 1778 stierf; de Monchy woonde in de Wijnbrugstraat.

(2) Men vindt daarover een curieus gesprek in versmaat bij A. Loosjes, *Hollands Arkadia*, p. 194, 195 en 280. Een keurig silhouetje, door Veelwaard gegraveerd, besluit het geheel.

Dr. L. Bicker woonde aan het Westnieuwland.

(3) Over de plaats, waar de lessen in anatomie, enz. hier ter stede gegeven werden, zie o. a. noot 11. Het boekje van 1595, waarover de schrijver in noot 8 spreekt, berust thans in het Archief onzer gemeente. Mijn bestek verbiedt er iets uit aan te halen, alhoewel het ook voor leeken in het vak veel merkwaardigs bevat.

als Stadsmathematicus opgegeven Jacob Florijn, wonende in de Weste Wagenstraat.

Deze geleerde, in 1751 te Deventer geboren, was te Amsterdam een leerling van den beroemden Pibo Steenstra, wiens zeevaartkunde hij later uitgaf. Hij werd in 1786 hier examinerator en in 1795 examinerator-generaal der zee-officieren. Na in deze betrekking eenigen tijd te 's Hage gewoond te hebben, stierf hij te Amsterdam in 1818. Zoo iemand, dan was hij een vruchtbaar schrijver: sedert 1808 (het jaar der oprichting) was hij lid van het Koninklijk Instituut, in welks werken enkele opstellen van zijne hand verschenen, terwijl vele andere eene plaats vonden in de Nieuwe Verhandelingen van het Bataafsch Genootschap alhier (1).

In de Groote Kerk (Middenpand No. 218) rust het stoffelijk overschot van den Rector, die het laatst hier Professor Historiarum, Eloquentiae et Poëseos was, een man, van wien zijn geleerde leerling, Collot d'Escury, in 1829 verklaarde, dat zijn gedichten hem een blijvenden rang op onzen Latijnschen zangberg waarborgen (2), een man, dien ik zonder aarzeling een geniaal man genoemd heb, — hem, misschien den talentvolsten aller Rotterdamsche rectoren, is het gegaan als der bloem van den psalmdichter: men kent en vindt zijn standplaats zelfs niet meer. Vergeten, dat is de vloek, die op onzen zoetvloeienden zanger rust; zelfs tot voor korten tijd was in de bibliotheek van Rotterdam geen enkel zijner werken te vinden.

Veel moeite heeft het mij gekost bij den strijd, die er tusschen de verschillende schrijvers omtrent het leven en de

(1) Vgl. van der Aa s. v. en Rotterdamsche Historiebladen, 2^e afd. bl. 134 en 140.

(2) Holland's Roem in Kunsten en Wetenschappen. IV^{de} Dl. 1ste stuk, p. 267.

geschriften van Johannes Adam Nodell heerscht, tot eenige zekerheid te geraken, maar ik moet, om in geen herhaling te vervallen, naar mijne «Geschiedenis van het Erasmiaansch Gymnasium» verwijzen, waarin ik eene poging gewaagd heb om hem aan de vergetelheid te ontrukken (1).

Een kort levensbericht mag hier echter niet ontbreken, vooral omdat ik de hoop koester, dat dit jaarboekje onder meer oogen zal komen dan mijne Geschiedenis.

Hij zag het eerste levenslicht te Leeuwarden: zijn vader was Johan Adam Nodell, kleermaker van beroep, en zijn moeder Antje of Aaltje Lentz. In zijne geboortestad genoot hij het onderwijs van den hooggeroemden rector Valentijn Slothouwer en aan de Academie te Franeker van den smaakvollen geleerde en dichter Johannes Schrader. Maar het ging hem als velen: de liefde bracht hem tot dwepen en tot dichten, tot groote schade voor ernstige studie.

Zijne Regina (Catharina Lange), die hij te Groningen had leeren kennen, maakte hem tot een, natuurlijk Latijnsch, minnezanger en eerst in 1777 is deze, aan erotische poëzie zoo vruchtbare periode zijns levens gesloten. Uit de koningin zijns harten groeide de degelijke huisvrouw, die eens hier te Rotterdam in het groote gebouw aan de Lange Torenstraat door het houden van kostleerlingen in de behoeften van haar gezin zou helpen voorzien.

In 1767 werd hij te Dokkum en bijna vier jaar later te Kampen Rector, waar hij reeds den titel van Professor Eloquentiae et Poëseos van Schepenen en Raden ontving.

In 1784 werd hij tot Rector en Professor te Amersfoort aangesteld; den 2 Juni 1788 aanvaardde hij het professoraat te Franeker met het voordragen eener Elegie, «Frisia»

(1) Pag. 79 v.v. Bij de daar in noot 2 genoemde HH. behoort thans nog Mr. Boeles gevoegd te worden, die voor zijn «Frieslands Hoogeschool» (Dl. II, p. 615 v.v.) over bronnen te beschikken had, die mij niet ten dienste stonden.

getiteld, die, volgens Peerlkamp, de kroon spant van al zijne gedichten, en den 8 September van datzelfde jaar aanvaardde hij hier reeds het rectoraat met een inaugureele oratie, waarop spoedig zijne benoeming tot Professor volgde.

Nodell was om verschillende redenen niet gelukkig als hoofd onzer school, maar hij onderscheidde zich, behalve door de gave der poëzie, als een groot kenner der oudheid en als een scherp criticus. Niet alleen had hij eene diepe kennis van de klassieken der oudheid, maar hij had ook liefde voor de werken van Molière, Racine, Wieland en Blair. Plato en Frans Hemsterhuis, de Grieksche en de Nederlandsche wijsgeer, trokken hem evenzeer aan.

Leerlingen als d'Escury, Ph. W. van Heusde, A. des Amorie van der Hoeven, J. A. van Zuylen van Nyevelt, later Curator van de Hoogeschool te Franeker, J. F. van Oordt, Hoogleeraar te Groningen en te Leiden, en G. H. M. Delprat (schrijver van de Geschiedenis der Broederschap van G. Groote), welk Rector zou hem ze niet benijden?

De laatste twee jaren zijns levens schijnt Nodell, door welke redenen dan ook, zwak en ziekelijk te zijn geweest; de dood was hem een redder uit ellende, en met hem stierf, zoo niet de Illustre school, die in werkelijkheid sinds lang niet meer bestond, dan toch het geslacht der Professores Honorarii.

Één vraag wil ik nog trachten te beantwoorden, voordat ik de pen neerleg. Wat valt er uit het boven geschetste verleden voor het heden en de toekomst te winnen?

In onze gemeente bestaan thans, wanneer wij onze schoone Academie buiten rekening houden, vier inrichtingen, waar jongelieden van 12—18 jaar middelbaar of (voorbereidend) hooger onderwijs ontvangen. De gymna-

siasten bezoeken, na het verlaten der Erasmiaansche school, gewoonlijk eene Universiteit; van de leerlingen der H. B. School met 5jarigen cursus zetten eenigen hunne studiën te Delft of elders voort, maar de meesten hunner, evenals de kweekelingen der 3jarige school, wijden zich aan den een of anderen tak van handel of nijverheid.

Van de meisjes, die de lessen onzer inrichting van M. O. hebben gevolgd, zetten er al zeer weinigen hare studiën ernstig voort: de meeste van haar laten wetenschap wetenschap; zij bewegen zich in den huislijken kring of — in de wereld.

Toch zijn er ongetwijfeld velen onder haar of hen, die behoefte gevoelen om op de hoogte te komen of te blijven van hetgeen in de wereld der wetenschap, die evenmin stilstaat als die van handel en nijverheid, gewerkt is en nog gewerkt wordt. In die behoefte tracht men te voorzien door lezingen, en de meest populaire zijn zeker die van «het Nut»: de Afdeeling Rotterdam der Hollandsche Maatschappij van Fraaie Kunsten en Wetenschappen is door gebrek aan belangstelling vóór weinige jaren gestorven.

Maar zijn de lezingen van het «Nut» in staat om de behoefte, waarop ik wees, te bevredigen? Volstrekt niet. Zij handelen over allerlei, vaak heterogene onderwerpen; men vergelijkte slechts de bonte reeks van onderwerpen, welke gedurende één winter ter sprake komt en ieder, zonder juist pessimist te zijn, zal tot de overtuiging komen, dat het «oleum et operam perdidi» (gas en moeite heb ik verspild) op menig spreker van toepassing is, want het doel van het gros der redenaars is te behagen, niet te leeren. Wel is het waterige en moraliseerende element van vroeger op den achtergrond gedrongen door het humoristische genre en het anatomiseeren van den een of anderen auteur of nog liever van één zijner werken, wel begint de sociaal-politiek ook hier door te dringen, maar nu wij zoovele

goede binnen- en buitenlandsche dagbladen en tijdschriften hebben, jonge, bloeiende zusjes van de gestorven Boekzaal en Letteroefeningen, zoekt menigeen, die zich voor eene lezing verbonden heeft, der wanhoop ten prooi, naar een onderwerp, dat niet te kort en niet te lang is, dat een ander niet vóór hem behandeld heeft en bovenal dat het zoo bont gemengde publiek niet verveelt, opdat hij «toejuiching hebbe in ontvangst te nemen».

Een wetenschappelijk stuk maakt gewoonlijk fiasco en ik geloof geen leugenprofeet te zijn, als ik voorspel dat de bloeitijd dezer lezingen voorbij is.

Lang voordat er lezingen gehouden werden, gevoelden vele jonge mannen, die de groote school te dezer stede verlaten hadden, maar het onderwijs niet ontwassen waren, behoefte aan meer kennis en om in die behoefte te voorzien, werd de inrichting in het leven geroepen, wier geschiedenis ik, hoe gebrekkig ook, heb trachten te schetsen. Dat zij zich bepaalde tot mannen en zich om de andere helft van het menschelijke geslacht niet bekommerde, is evenzeer het gevolg van den tijdgeest als van de keuze der vakken. De zoogenaamde Illustre school is in de tweede helft der op hare geldzakken zachtkens insluitmerende 18de eeuw, met zooveel wat onze, vroeger zoo krachtige, voorouders stichtten, den teringdood gestorven en de wetenschap bepaalt zich niet meer tot de klassieke letteren en de theologie met een weinig Romeinsch en Kanoniek recht of de medecijnen. Onze eeuw heeft, hoewel nog slechts ten deele, leeren inzien dat ook de vrouw aanspraak mag maken op het genot, dat ontwikkeling verschaft en op de vruchten, die zij voortbrengt.

Alleen de demon der duisternis — met vele domooren, in wie hij zijn tente heeft opgeslagen — spot met de geestelijke vrijmaking der vrouw en schimpt op de geëmancipeerden. Ook ik op wezens, die hare vrouwelijke,

zachte natuur hebben ingeboet voor mannenruwheid en onvrouwlijke aanmatiging, maar ik weet dat het huislijk geluk er slechts bij winnen kan, als de vrouw minder wil gelooven, doch meer weten, als zij een ruimen blik om en in zich heeft leeren slaan.

Waartoe nu al het aangevoerde?

Om te bewijzen, dat hier ter stede behoefte bestaat aan eene inrichting, waar jongelieden van beide seksen, na de school te hebben afgeloopen, hunne studiën kunnen voortzetten in een of meer vakken hunner keuze, kortom waar ieder, ook van hooger leeftijd, die meer wil dan stukken en brokken van alles en allerlei, ieder die zich niet bevredigd gevoelt door onsamenhangende lezingen, gelegenheid vindt om te leeren.

Het doel van zulk een Athenaeum mag niet zijn eene wanhopige concurrentie te openen met eene der Hoogeschoolen, niet het voorbereiden tot een zeker beroep, maar wel het studium generale uit te breiden, de wetenschap in den geest onzer eeuw te populariseeren. Onder populariseeren van wetenschap wil ik niet verstaan hebben — om met Potgieter te spreken — dat men haar verstaanbaar maakt tot voor den kruier op den hoek toe, noch wensch ik haar «à la portée de toutes les intelligences», want dit wil ongeveer zeggen: te zijn beneden bijna iedere «intelligence», doch ik zou haar zoo gaarne gebracht zien tot allen, die eene beschaafde opvoeding hebben genoten en verder steviger kost verlangen dan 't hooren van enkele lezingen of 't vlijtig lezen van dagbladen en tijdschriften hun verschaft.

Misschien dat vele jongelieden hunne avonden liever zóó zullen slijten, als men 't hun eenigszins smakelijk weet te maken, dan in de koffie- of bierhuizen, de ridderkasteelen van onzen tijd, waar zeker voor geest en hart al zeer weinig goeds te leeren valt.

Hoe ik zulk eene inrichting dan zou willen?

Ik geef het plan, zooals het mij in groote trekken voor den geest staat.

Zulk een Athenaeum maakt aanspraak op subsidie van staat, noch gemeente, omdat van den eersten niets te hopen of te wachten valt, en de laatste reeds veel geld aan haar onderwijs ten koste legt en nog veel meer daaraan zal moeten besteden. Maar er komt nog iets bij, dat de zaak voor haar onmogelijk maakt. Volgens de nieuwe wet op 't H. O., behooren Athenaea als gemeente-inrichtingen, waar openbaar hooger onderwijs wordt gegeven, tot de geschiedenis. Art. 4 bepaalt, dat openbaar H. O. wordt gegeven aan: Gymnasia; het Athenaeum te Amsterdam; de Universiteiten. De hoofdstad heeft gebruik gemaakt van het haar bij art. 36 geschonken recht om haar Athenaeum Illustre tot eene Universiteit in te richten — het gevolg ligt voor de hand. Eene stichting, zooals ik die wensch, moet dus vallen onder Titel III (art. 99 v.v.), welke handelt van het bijzonder hooger onderwijs.

De inrichting behoort derhalve te bestaan door eigen middelen: deze vindt men — om nu van schenkingen niet te spreken — uit de sommen, waarvoor het recht wordt gekocht om enkele of alle lessen bij te wonen.

Welke die lessen zijn, hangt af van het bestuur der Vereeniging, dat, door de leden gekozen, de vakken van onderwijs telken jare op nieuw bepaalt; het benoemt leeraars en leeraren, enz. Op zijne besluiten kan de wensch van een zeker aantal leden invloed oefenen.

Zegt men: hier zijn geene leerkrachten, welnu we kunnen ze van elders laten komen. Drie Academiesteden liggen, behalve Delft en Den Haag, in onze nabijheid, en de wedden der Hoogleraren zijn, ook volgens de nieuwe wet, nog laag genoeg om die heeren ander werk, dat goed betaald wordt, niet te doen afslaan, en zij zullen

dit te minder doen, als de lessen des avonds gegeven worden.

Rotterdam, dat zich zoo uitbreidt en van alle kanten door welvarende gemeenten omringd is, moet leerlingen genoeg leveren.

Reeds vóór omstreeks 35 jaren, hebben mannen, die ik niet behoef te noemen, noch te prijzen, hier ter stede iets dergelijks op touw gezet. Zij stichtten het «Wetenschappelijk instituut», maar hunne goede onderneming is spoedig mislukt. Mag men daaruit het bewijs afleiden, dat iedere andere poging evenzeer moet mislukken?

Mijns inziens volgt hieruit, dat de tijd toen nog niet rijp was voor hetgeen zij wilden.

Er is sinds dien tijd hier, evenals in ons geheele land, zooveel voor het onderwijs van beide seksen gedaan, dat men geen grond heeft om uit hetgeen vroeger geschied is, zulk eene voorspelling af te leiden omtrent hetgeen nu of later geschieden kan.

Ik ontveins mij niet, dat menigeen dit betoog, als deze weinige regels op dien weidschen naam aanspraak mogen maken, onder een meêlijdend schouderophalen en met booze gedachten zal lezen, doch daartegenover stel ik : 1°. het historische bewijs, dat onze voorouders de behoefte reeds gevoeld hebben; 2°. de weinige belangstelling, welke onsamenhangende lezingen thans wekken; 3°. de overtuiging, dat, al is mijne stem op het oogenblik nog die eens roependen in de woestijn, de tijd zeker zal komen, waarop de burgerij van Rotterdam de behoefte aan een dergelijke school van hooger onderwijs zal gevoelen — en haar stichten.

Rotterdam, 1 Nov. 1887.

BIJLAGE A.

*Uittreksels uit de Acta van den Kerkeraad der Neder-
duitsch Hervormde Gemeente.*

23 April 1692.

Syn hier op dese Tafel gelegd en gelesen sekere schadelijke gevoelens, geextraheert uijt verscheyde boeken, soo gemeynt wort gemaakt door den professor philosophiae Bail, waar op 't naast sal worden gedelibereert.

30 April 1692.

Over de saak van Bail professor alhier is geresolveert dat men afwaghten sal, wat de nabij sijnde Walsche Synodus in desen sal geconcludeert hebben.

26 November 1692.

Wort door eenige Broederen bekent gemaect dat twee Fransche Predicanten aan hare huysen syn geweest, vertoonende de schadelycke en goddeloose stellingen inde boecken van de Professor Beil alhier, versoekende dat dese Eerw: Kerckenraadt sich by haar gelieve te vervoegen en dat soodanige stellingen mochten werden tegengegaen. Is goetgevonden dat eenige Leden uyt dese Vergaderinge, die de Fransche tale verstaen, sullen werden gecommitteert om de schriften van hem Bayll na te sien, en daarvan dese vergadering opening te geven, en syn daar toe versocht Ds. de Wit, van Brakel, neffens de Heeren Hogendorp en Beyer.

28 Januari 1693.

De Gecommitteerden op het Boek, geintituleert Pensées sur les Comètes, 't welk geseght wert gemaakt te zijn door de Professor Baile, gelijk verscheydene Broederen ver-

klaren dat hij het voor het sijne erkent, waar van in actis vanden 26 Nov. 1692, hebben rapport van hare Commissie gedaan ende verscheijdene geextraheerde stellingen de vergaderinge voorgelesen, welke van dese vergaderinge verfoeijelijk ende in de gereformeerde kercke onverdragelijk geoordeelt werden. De Kerckenraadt sal voor eerst sien wat de Franse gemeente daar in sal doen, en daer nae in de saeke doen, soo als men als dan sal bevinden te behoren.

18 Februari 1693.

Aangaande den professor Bail rapporteren de gecommitteerden in desen met eenige leden van den fransen kerckenraat gesproken te hebben, welke versoghten dat aan haar uyt dese vergadering copi moght werden ter hant gestelt van het geen bij deselve in de saak van Bail is geresolveert, waar op goetgevonden is aan haar geen schriftelijke kennis te geven, maar dat de gecommitteerden in het particulier mondelingh onse handelinghe aan haar sullen communiceren met versoek aan haar tot vordere neerstigheijt in desen, en sal dese saak in naaste vergaderingh behandelt worden.

11 Maart 1693.

Over het boek van den Prof. Bayle nader omvrage gedaen sijnde, wat daer in te doen? is geresolveert dat d'extracte uyt syn boecken en schrifte nochmaels hier sullen werden geexhibeert om in onse kerkelycke acten de zelve te insereren, en aen haer Gr. Achtb. door DD. Praeses en Scriba met hare respective Ouderlingen daer van verhoog te doen, met versoek dat dese seer ergerlyke en gevaerlyke positie efficaciouslyk mogen tegengegaan werden, en tegen den authour sodanige voorsieninge te doen, als 't gewichte der sake bevonden sal werden te vereyssen.

*Extracten uyt syn boeck genaemt Pensées sur les Comètes.
Bedenkingen over de Comeeten.*

D'extracten luyden als volgt:

Pag. 264 belacht hy de protestansche historyschrijvers, die van de voorteecken en melden.

285. Segt hy; dat het d'onverdragelycste dwaling der werelt is, die te stellen.

320. Men heeft nooyt minder ongeval te vresen gehad, als van de atheistery en daerom heeft God geen mirakelen gedaen om die te stuyten.

321. De Lichame geduyrich werckende op malcanderen, brengen van tyd tot tijt voort, door de nootzakelyke gevolge duysent wonderen als monsters, schrickelycke onweeren, watervloeden, hongersnode etc.

337. Dat de Atheistery geen grooter quaat is, als de afgoderye.

341. Dat alles onseecker synde in de nature, niet beter is, als sich te houden by het gelove van syn ouders, en die religie te belyde die ons van haer geleert is.

392. Dat de atheisterij niet nootzakelyk aenleydinge geeft tot Godloosheyte in zeden, etc.

491. Dat een geselschap van atheiste, ten opsicht van haer zeden en borgelycke wandel, sou syn gelyck een geselschap van heydenen.

526. Dat een societeyt van atheisten oock wel geregeleert kan zijn.

531. Dat d'atheiste oock wel tot verwonderens toe deugdelyck geleeft hebben.

536. Dat de Sadduceen schoon sy ontkenden, de onsterfelycheden van de ziel vrij eerlycker waren als de Pharizeen.

552—553. Dat het niet noodich is, Godt te kennen, om eerlyck te leven.

Dat men hebben kan een denkbeelt of verbeeldinge van Eerlyckheden, sonder te geloven datter een Godt is.

557. Dat de deugden der heydenen niet quamen uyt die gront, datse geloofden datter een Godt was.

593. Noemt hij Epicurus den glorieusen onder-brenger van de religie.

609. Datter vry grooter dwalinge sijn, als dat men de Goddelyke voorsienicheden ontkent.

25 Maart 1693.

d'Gecommitteerden over de Extracten van de Hr. Professor Bail en Ericus Walte, hebben de zelve aen haer Ed. Groot-Achth. overgelevert, die daer over aen-namen in de haren te delibereren, en naer gelegenheyt van saken te sullen handelen.

BIJLAGE B.

Elegia ad Columbam

Ingens aetheriae decus et laus prima catervae,
 Digna Dionaeo, cara columba, jugo;
 I procul hinc, et scinde sonantibus aëra pennis,
 Donec eris dominae limina nacta meae.
 Est in vicina passerculus arbore. Si tu
 Quo sit iter nescis, hoc duce carpe viam.
 Ver habet in vultu (facile haec tibi signa notabis)
 Incedit magno lux mea digna Jove.
 Frigora quum captat, viridemque perambulat hortum,
 Tunc plausus alis plus semel ede tuis.
 Sed postquam gyro descendis in aëre ducto,
 Illius ambrosias ne fuge dura manus.
 Illa oculos collumque tuum admirabitur, et te
 Admirans cunctis praeferet alitibus.
 Ah! tua saepe suis adjunget rostra labellis,
 Invideo sane commoda tanta tibi.
 Te feret in lectum forsitan, stratisque locabit.
 Nunc utinam ipse tua possem ego sorte frui!
 Omnia si spectes hic, quae spectare juvabit,
 Et nequeo verbis significare meis;
 Sub Dodonaea nolis oracula quercu
 Effari, lyrico nec comes esse seni.
 Pro meritis tamen his dominum ne linque, sed ultro,
 Parte putes aliqua te satiasset, redi.
 His mea mox tecum sumes mandata tabellis,
 Sic eris officio grata ministra tuo.

F. HESSELIUS.

BIJLAGE C.

Uittreksel uit de Resolutiën der Vroedschap van Rotterdam.

17 April 1719.

Is gehoord het rapport van de Heeren Burgemeesteren
 ende verdere gecommitteerden hebbende ingevolge en tot

voldoeninge van de Resolutien Commissoriael van den 28 Maart ll. en den 3 deses, geëxamineert het geproponeerde van den Rector Jens tot Professor, en van het beramen van eenige ordre op het opzigt en Reglement ten aenzien van de institutie van Professoren en Lectoren. Waarop gedelibeereert synde is goedgevonden ende verstaen, dat de gemelte Rector Jens sal werden aengesteld, so als deselve aengesteld werd bij desen tot professor humaniorum litterarum. Dat tot het opzigt op de Lessen en Institutie vande Professoren en Lectoren sullen werden gecommitteert, so als gecommitteert werden bij desen als Curatoren de Heeren Beijer, van Hogendorp, Groeninx, en den Pensionaris van Hoornbeek. En is wyders provisionelyk gearresteert de Ordre en het Reglement hierna volgende.

*Ordre op het opzigt en Reglement op de Lessen en
Institutie van de Professoren en Lectoren.*

Het opzigt sal werden waergenomen bij de Heeren Burgemeesteren, met en benevens de Heeren Beyer, van Hogendorp, Groeninx en den Pensionaris Hoornbeek, als Curateuren en bij deselve Curateuren onder het opzigt van Burgemeesteren. En sal voornamentlijk werden gelet dat de Jeugt moge werden geïnstitueert in sodanige Studien die preliminairlijk dienen om met des te meer bequaemheyd te treden tot de Studiën in de principale Faculteyten vande Thologie (*sic*), Regtsgeleertheid off Medicijnen, sulcx dat de ouders en voogden bekommert sijnde, haere kinderen of weesen, immediatelijk nae de Promotie uijt de Latynsche Scholen te zenden nae eene Universiteit, deselve, sonder verlies van haer tijd, binnen dese stad souden kunnen doen instrueren. Wel verstaende dat de Lessen inde Anatomie voornamentlijk sullen moeten werden gedirigeert tot het bequaem maken vande Leerlingen in de chirurgie. En dat ook ten aensien vande Mathesis getragt sal werden aenleydinge te geven tot institutie in de Zeevaert.

De Heeren Burgemeesteren en Curateuren, en als Burgemeesteren het goevinden, de gemelte Curateuren van harentwegen sullen tweemaal sjaers, en so dikmaels het buiten dien sal werden nodig bevonden, alle de Professoren

en Lectoren voor haer bescheijden en informatie nemen van hetgene by deselve sal syn gedaen, so in de publicque Lessen, als in de private Collegien, van het succes van dien, van het getal vande discipilen, en van hetgeen verder sullen oordelen dienstig te zyn en vervolgens sodanige ordres geven tot continuatie op deselve voet of tot veranderinge als vermeynen sullen te behoren.

De Curateuren sullen in de eerste week van Meij, en in de eerste week van November de Heeren Burgemeesteren hiervan indagtig maken, en versoeken dat een dag en uijr, mitsgaders een plaetse op het Raedhuijs werde gestelt en gedesigneert om sodanige vergaderinge te houden, en de Professoren en Lectoren te bescheyden. En sullen hetselve betragten so menigmalen nodig sullen bevinden op dese wyse te vergaderen, en een off meer van de Professoren of Lectoren te hooren off eenige ordres aen deselve te geven.

Wanneer opt goetvinden van Burgemeesteren allen sullen vergadert syn geweest, sullen aen haer Ed. Gr. Agtb. rapport doen van hetgeen in die vergadering sal syn gepasseert.

De Curateuren sullen voorts bij een komen wanneer het sullen dienstig achten om met malkanderen te confereren over haer bevindinge, doende van tijd tot tijd rapport aen de Heeren Burgemeesteren van hetgeen van importantie sal syn voorgekomen.

Sullen voorts in een boek daertoe te houden, notuleren hetgeen sal meriteren aengeteykent te werden.

Reglement.

De Professoren en Lectoren sullen generalijck verpligt sijn, te observeren de ordres op haer Lessen en institutie van tyd tot tyd te beramen, sullen vermogen en ook gehouden syn aen de heeren Curateuren te subministreren hetgeen nae bevindinge van saeken zullen vermeijnen eenige nadere Ordres te vereijschen.

De Professoren en Lectoren sullen gehouden sijn publicque lessen te doen eens ter weke op sodanige dagen en uijren, als nae de meeste convenientie onder malkanderen en ten nutte vande Studenten sal werden geregleert. Wel verstaende dat de Lector in de Anatomie sig

sal reguleren nae sijne instructie, ende Ordonnantie op de Anatomie.

De Professor Humaniorum Litterarum sal syne institutie sodanig dirigeren dat de Studenten verder werden onderwesen inde Latijnse en Griekse talen, in de Historiën, in Antiquiteijten, die van nutte kunnen sijn, voorts mede inde Cronologie en inde oude en nieuwe Geographie, so veel aengaet de fundamenten en principale verdedelingen en dat de Studenten werden geoëffent in den Stijl van Spreken en van Schrijven. Alles in dier voegen dat hij van tijd tot tijd sig tot het een off het ander meer of min sal appliceren, nae de bequaemheijd, destinatie en inclinatie van de Studenten.

De Professor inde Philosophie sal voornamentlijk agt geven op de destinatie vande discipilen, en of en hoe verre eenigsints inde Philosophise Studien sijn gevordert om also sijne institutie t' haren meeste nutte te kunnen aenleggen.

De Lector in de Mathesis sal syn voorname werck maken vande Instructie in de gronden van die wetenschap. Sal niet te min gehouden sijn publycque Lessen in het Nederduyts te doen, tot onderwysinge inde navigatie, wanneer het sal werden geordonneert.
